

MIND THE GAP!

TSHIVENḌA LUAMBO LWA HAYANI
U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA
IP Demana

**MIND THE GAP
STUDY GUIDE**

**TSHIVENDĀ
LUAMBO LWA HAYANI**

GIREIDI 12

*U LEMA HU FHIRA U
LOTSHELWA*

Tshivenda -Luambo Lwa Hayani-Gireidi 12

U Lema Hu Fhira U Lotshelwa-

ISBN 978-1-4315-3400-5

Vhabveledzi:

Iyi gaidi yo bveledzwa nga vhathu vha tevhelaho:

- Mavhusa Takalani I.
- Ndzharata Julia R.
- Pholi Tshifhumulo N.
- Vhamusanda Vho-Mmbi Mudzulathungo N.
 - Sithi P.E
- Nemukula Livhuwani.E
 - Maphiri N.Robert
 - Musinyali A.Stanley

This content may not be sold or used for commercial purposes.

Curriculum and Assessment Policy Statement (CAPS) Grade 12
Tshivenda Home Language Mind the Gap study guide for the Drama:
U lema hu fhira u lotshelwa by IP Demana.

This publication has a Creative Commons Attribution Noncommercial Sharealike Licence. You can use, modify, upload, download, and share content, but you must acknowledge the Department of Basic Education, the authors and contributors. If you make any changes to the content you must send the changes to the Department of Basic Education. This content may not be sold or used for commercial purposes. For more information about the terms of the license please see: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/>.

Copyright © Department of Basic
Education 2019 222 Struben Street,
Pretoria, South Africa
Contact person: Ms C. Weston
Email: Weston.C@dbe.gov.za
Tel: (012) 357 4183
<http://www.education.gov.za> Call
Centre: 0800202933

Acknowledgements

The extracts from the novel in this study guide are
from *U lema hu fhira u lotshelwa* by IP Demana.

Mind the Gap Team

Senior Project Leaders: Dr S. Malapile, Ms C Weston

Production co-ordinators:

B. Monyaki, B. Ras, M. Phonela, M. Nematangari

Authors: L Nemukula, N. Mmbi, N. Pholi, J. Nedzharata, T. Mavhusha, PE Sithi, S. Musinyali,

Designer: Page82 Media

Onsite writers' workshop support:

J. Mphidi, V. Magelegeda, P. Hlabiwa, R. Maboye, N. Malope

Ministerial Foreword

The Department of Basic Education remains steadfastly committed to innovative strategies aimed at enhancing learner attainment. Consistent with the government's commitment in promoting the indigenous languages that form the tapestry of our democratic landscape, this Mind the Gap Self study guide is a concrete demonstration of this commitment.

The release of this self-study guide incorporates all the official African Home Languages focusing on the novel genre at this stage. Not only does the study guide incorporate the African languages, but it also incorporates South African Sign Language Home Language, Afrikaans Home Language and English First Additional Language.

The Mind the Gap Literature Self Study Guide is responding to the broader sectoral reading challenges that the country is experiencing. It seeks to strengthen the following strands of the National Reading Sector Plan: Teacher Development and Support; Direct Learner Support; and Provisioning and Utilisation of the Learning and Teaching Support Materials. Its interactive nature will make it easier for both teachers and learners to read, to learn or study. It is hoped that through this Study Guide, the reading and learning outcomes will be achieved.

Key terminologies are explained or illustrated in a simplified manner and examples of the types of questions as a learner you may expect to be asked in an examination, are included in this study guide. In order to build your understanding, specific questions and possible responses forms part of the study guide package.

The study guide is designed to appeal to any learner offering Grade 12, whether as a part-time or a full-time candidate. Educators in the field will also find it an invaluable resource in their practice.

Every learner is a national asset, all you need now is to put in the hours required to prepare for the examinations and excel!
We wish each and every one of you good luck and success.

MRS AM MOTSHEKGA, MP
MINISTER
DATE: 14 NOVEMBER 2019

Matsie Angelina Motshekga, MP
Minister of Basic Education

ZWI RE NGOMU

NDIMA	Nomboro		Siatari
1	1	Marangaphanda	
	1.1	Ri a ni lumelisa mugudi wa Gireidi ya Vhufumimbili (12)	
	1.2	Gaidi iyi i nga shumisiwa hani?	
	1,3	Tsivhudzo ya kuvhalele na kuwalele kwa mulingo.	
	1.3.1	Kuvhalele kwa mulingo.	
	1.3.2	Duvha la mulingo.	
	1.3.3	Nyangaredzo ya bambiri la vuvhili.	
	1.3.4	Mbudziso pfufhi na ndapfu.	
	1.3.5	Vhalingi vha sedza mini?	
	1.3.6	Maipfi ane a shumiseswa kha u vhudzisa mbudziso.	
	1.3.7	Nyangaredzo.	
2		Manweledzo u ya nga ntha na mabono: U lema hu fhira u lotshelwa.	
3		Thodea dza bugu ya dirama.	
	3.1	Tsenguluso ya thero / muhumbulo muhulwane.	
	3.2	Vhatambi / Vhabvumbedzwa.	
	3.2.1	Tshaka dza vhatambi / vhabvumbedzwa.	
	3.2.2	Tsenguluso ya vhatambi / vhabvumbedzwa.	
	3.3	Khudano.	
	3.3.1	Tshaka dza khudano.	
	3.3.2	Tsenguluso ya khudano buguni ya 'U lema hu fhira u lotshelwa.'	
	3.4	Puloto.	
	3.4.1	Tsenguluso ya puloto buguni ya 'U lema hu fhira u lotshelwa.'	
	3.5	Tsenguluso ya siangane na fhethuvhupo na u kona u fananya mutambi na muhumbulo muhulwane.	
	3.6	Mudi na thounu.	
	3.7	Magumo a lishandi.	
	3.8	Ndango ya tshidzhi.	

	3.9	Aironi ya ḁirama / Lishanda litambwa.	
	3.10	Vhutumani vhukati ha nyambedzano / monologo / u amba u wothe na nyito.	
	3.11	Mudzedze wa tshifhinga.	
	3.12	U anetshela zwa phanda.	
	3.13	U anetshela zwa murahu.	
4		Mbudziso	
	4.1	Tsumbo dza mbudziso ndapfu na phindulo dzadzo.	
	4.2	Tsumbo dza mbudziso pfufhi na phindulo dzadzo.	
	4.3	Mbudziso dzine dza ḁo fhindulwa nga mugudi.	
	4.4	Ruburiki ya maanea a litheretsha.	

NDIMA YA 1

1. MARANGAPHANDA

1.1 Ri a ni lumelisa mugudi wa Gireidi ya Vhufumimbili.

Gaidi iyi ya “Mind the Gap” i ni thusa u dilugisela mulingo wa mafheloni a riwaha wa Tshivenda Luambo lwa Hayani bammbiri la vhuvhili.

Bammbiri la vhuvhili li katela vhurendi, nganea / folukulo na dirama.

Gaidi iyi yo disendeka kha dirama ya Vho-Demana I.P. ine ya vha iwe ya bugu dza dirama dzo randelwaho vhagudi vha Gireidi ya Vhufumimbili. (U lema hu fhira u lotshelwa)

Ni humbelwa uri gaidi iyi ni tou i shumisa sa sumbandila. Ni lavhelelwa uri ni thome nga u vhala bugu yo randelwaho ya dirama nga vhudalo.

1.2 Gaidi iyi i nga shumiswa hani?

Kha gaidi iyi hu wanala mafhungo nga ha muwali. Hu dovha hafhu ha vha na nyangaredzo ya tshivhumbeo tsha bammbiri la vhuvhili. Manweledzo a bugu iyi yothe na mbudziso dzi tutulaho dzangalelo la u vhala na dzone dzo angaredzwa. Musi ni tshi vhala gaidi heyi ni do kona u pfesesa zwinzhi nga ha zwi tevhelaho:

-Vhabvumbedzwa / vhatambi, thero, khudano, puloto, siangane na fhethuvhupo na u kona u fananya mutambi na muhumbulo muhulwane, mudi na thounu, magumo a lishandi, ndango ya tsheiidzhi, aironi ya dirama, vhumani vhukati ha nyambedzano, monologo kana u amba u wothe na nyito, mudzedze wa tshifhinga, u anetshela zwa phanda na u anetshela zwa murahu.

1.3. TSIVHUDZO YA KUVHALELE NA KUŊWALELE KWA MULINGO

1.3.1 Kuvhalele kwa mulingo

- Dzudzanyani mushumo wa u vhala u ya nga khethekanyo ya u thoma. Na fhedza ni fanela u kokodza muya nyana, ni kone u fhirela kha inwe khethekanyo.
- Ivhani na zwothe zwine na do zwi shumisa ni tshi vhala phanda ha musi ni tshi thoma u vhala sa penisela, bolopheni, bammbiri, ngilasi ya maḁi na peni i talelaho zwa ndeme zwine na khou vhala.
- Ivhani na fhulufhelo. Izwi zwi thusa uri vhuluvhi haḁu vhu tou fombe kha zwine na khou vhala.
- Vhuluvhi haḁu hu shuma zwavhuḁi nga u shumisa mivhala na zwifanyiso. Edzisani u zwi shumisa nga hune na kona.
- U dovholola ndi zwa ndeme kha u elelwa mafhungo ane na fanela u a vhala. Vhalani mushumo waḁu u swikela ni tshi kona u elelwa zwi sa kondi.
- Funzani muḁwe muthu ane a do thetshelesa zwine na khou vhala. Zwi a thusa u vhalela notsi dzaḁu nḁha.
- U edela lu linganelaho vhusiku vhuḁwe na vhuḁwe, u la zwiliwa zwa mutakalo, na u nwa maḁi manzhi ndi zwa vhuḁhogwa zwine na fanela u ita u thusedza vhuluvhi haḁu.
- U vhalela mulingo zwi fana na u ita ndowendowe, zwo ralo ni fanela u dilugisela.

1.3.2 Duvha la mulingo

Maiwalele
a mulingo

*Shumisani gaidi
iyi ya litheretsha
sa bugu ya u
shumela.*

- Idani na bolopheni dzi riwala ho nga inkhi i fanaho / dza muvhala muthihi, penisela yo vhadwaho, raba na tshivhadapenisela. Ni de na bugundaule na vhurifhi ha u tendelwa u riwala. Swikani u riwala hu tshe ho sala awara.
- Iyani bungani ni sa athu u thoma u riwala. Ni songo fhedza tshifhinga tshanu tsha u riwala nga u ya bungani musi ni kati na u riwala.
- Ni fanela u divha musi mulingo u tshi tou thoma uri ndi dzifhio mbudziso tharu dzine na do dzi fhindula kha vhurendi, nthihi ine na do i fhindula kha nganea na uri ndi ifhio nthihi ine na do i fhindula kha dirama. Vhalani ndaela nga vhuronwane.
- Sedzulusani mbudziso inwe na inwe uri ni kone u pfesesa zwine ya khou vhudzisa. Ni songo dzhaela u fhindula mbudziso ni songo ranga na pfesesa. Arali na sa fhindula mbudziso nga ndila yo teaho, a ni nga koni u avhelwa maraga dzayo. Lavhelesani maipfi ane a vha khono kha mbudziso uri ni kone u i fhindula nga ndila yo teaho. Ni do wana mutevhe wa maipfi ane a shumiseswa kha u vhudzisa mbudziso kha ndima yeneyi ya I – kha gaidi iyi.
- Langani tshifhinga tshanu zwavhudi. Thomani nga mbudziso ine na vhone i tshi leluwa. Musi ni tshi fhindula mbudziso, sedzani maraga dze dza avhelwa khayo uri ni kone u fhindula nga mafhungo a linganaho

maraga idzo. Pimani u wana gumofulu ya maraga nga u nea mbuno dzine dza pfadza / dzo dziaho / dzo khwaṭhaho.

- Dzikani naho mbudziso i tshi pfala i tshi konḁa musi ni tshi i lavhelesa lwa u thoma. Nga murahu ha u i lavhelesa zwavhuḁi, ni ḁo i vhona i tshi tumana na zwiṅwe zwe na zwi vhala. Arali na pfa hu tshi nga yo vhoḁhiwa vhukuma, fhirelani kha mbudziso i tevhelaho ni kone u i humela arali hu tshi kha ḁi vha na tshifhinga. Edzisani u fhindula mbudziso dzoṭhe dzine na khou tea u dzi fhindula.
- Nḁwalani zwi no vhone, nahone zwi no vhalea uri vhaṭhaṭhuvhi / vhaṭoli vha lelutshelwe nga u vhala mushumo waṅu. U nḁwala nga u nḁwayanḁwaya na u hwayekanya zwi a mburisa maraga.

1.3.3. NYANGAREDZO YA BAMMBIRI LA VHUVHILI LA TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI.

Bammbiri ili li na maraga dza 80. Maraga dza 30 ndi dza vhurendi, dza 25 ndi dza nganea kana folukuḁoo ngeno dziṅwe dza 25 dzi tshi bva kha ḁirama.

Kha bammbiri la mulingo ni ḁo lavhelelwa u vhala ndaela sa izwo zwo sumbedzwaho afha fhasi:

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Ni humbelwa uri ni vhale siatari ili nga vhuronwane ni sa athu u fhindula mbudziso.
2. Ni songo vhuya na edzisa u vhalala bammbiri lothe. Tolani thebulu ya zwi re ngomu kha siatari la 4 ni swaye nomboro dza mbudziso dzo vhudziswaho kha zwibveledzwa zwe na guda uno n'waha. Nga murahu ha izwo, vhalani mbudziso idzo ni nange dzine na tama u dzi fhindula.

3. Bammbiri heli li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Vhurendi (30)

KHETHEKANYO YA B: Folukuḽoo KANA Nganea (25)

KHETHEKANYO YA C: Dirama (25)

4. Fhindulani MBUDZISO THANU dzo fhelela: THARU kha KHETHEKANYO YA A, NTHIHI kha KHETHEKANYO YA B na NTHIHI kha KHETHEKANYO YA C nga ndila i tevhelaho:

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO RANDELWAHO – Fhindulani mbudziso MBILI.

VHURENDI VHU SONGO VHONWAHO – Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE.

KHETHEKANYO YA B: NGANEA / FOLUKUḽOO

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

5. KUNANGELWE KWA PHINDULO KHA KHETHEKANYO YA B (NGANEA / FOLUKUḽOO) NA YA C (DIRAMA):

- Fhindulani mbudziso FHEDZI dza kha nganea / folukulo na kha dirama dze na guda.
- Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA C. Arali na fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA C.
- Shumisani mutevhe wa u sedzulusa uri u ni thuse.

6. VHULAPFU HA PHINDULO

- Mbudziso ndapfu ya vhurendi i tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 250 u ya kha a 300.
- Mbudziso ndapfu dza khethekanyo ya Nganea / Folukulo, na ya Dirama dzi tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 400 u ya kha a 450.
- Vhulapfu ha phindulo dza mbudziso pfufhi vhu tea u langwa nga maraga dzo nekedzwaho / avhelwaho. Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u pfufhifhadzwa dza dovha dza livhanywa.

7. Tevhedzani ndaela dzo nekedzwaho mathomoni a KHETHEKANYO INWE na INWE nga vhuronwane.

8. Nomborani phindulo dza nu kokotolo maelana na mutevhe wa u nombora wo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.

9. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.

10. Ndangatshifhinga yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A: Hu anganyelwa u swika kha minetse ya 40

KHETHEKANYO YA B: Hu anganyelwa u swika kha minetse ya 55

KHETHEKANYO YA C: Hu anganyelwa u swika kha minetse ya 55

11. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhalea.

THEBULU YA ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI			
Vhurendi ho randelwaho: Fhindulani mbudziso MBILI DZINWE na DZINWE.			
NOMBORO YA MBUDZISO	MBUDZISO	MARAGA	NOMBORO YA SIATARI
1.	Mbudziso ndapfu	10	
2.	Mbudziso pfufhi	10	
3.	Mbudziso pfufhi	10	
4.	Mbudziso pfufhi	10	
NA			
Vhurendi vhu songo vhonwaho: Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE			
5.	Mbudziso pfufhi	10	
<p>*PFESANI: Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni tea u fhindula MBUDZISO PFUFHI u bva kha KHETHEKANYO YA C.</p> <p>Kha KHETHEKANYO YA B na KHETHEKANYO YA C, fhindulani mbudziso nthihi-nthihi u bva kha KHETHEKANYO inwe na inwe.</p>			
KHETHEKANYO YA B: NGANEA / FOLUKULO			
Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha nganea / folukulo yo randelwaho.			
6.	Mbudziso ndapfu	25	
7.	Mbudziso pfufhi	25	
8.	Mbudziso ndapfu	25	
9.	Mbudziso pfufhi	25	

KANA

FOLUKUŁOO: Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha FOLUKUŁOO yo randelwaho.

10.	Mbudziso ndapfu	25	
11.	Mbudziso pfufhi	25	

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI fhedzi u bva kha dirama yo randelwaho.

12. <i>U lema hu fhira u lotshela</i>	Mbudziso ndapfu	25	
13. <i>U lema hu fhira u lotshela</i>	Mbudziso pfufhi	25	
14.	Mbudziso ndapfu	25	
15.	Mbudziso pfufhi	25	

***PFESESANI:** Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI.
A ni lavhelelwi u fhindula mbudziso MBILI ndapfu kana mbudziso MBILI pfufhi.

MUTEVHE WA U SEDZULUSA

Shumisani uyu mutevhe wa u sedzulusa uri ni vhe na vhuṭanzi ha uri no fhindula tshivhalo tsho teaho tsha mbudziso nga u vhea luswayo afho ho teaho:

KHETHEKANYO YA	NOMBORO DZA MBUDZISO	TSHIVHALO TSHA MBUDZISO DZO TEAHO U FHINDULWA	LUSWAYO (✓)
A: VHURENDI (Vhurendi ho randelwaho)	1-4	2	
A: VHURENDI (Vhurendi vhu songo vhonwaho)	5	1	
B: NGANEĀ / FOLUKUḶOO (Mbudziso Ndapfu kana Mbudziso Pfufhi)	6-11	1	
C: DIRAMA (Mbudziso Ndapfu kana Mbudziso Pfufhi)	12-15	1	
<p>*PFESESANI: Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, ni tea u vha na vhuṭanzi uri no fhindula mbudziso NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. A ni tei u fhindula mbudziso ndapfu MBILI kana mbudziso pfufhi MBILI.</p>			

1.3.4 MBUDZISO PFUFHI NA NDAPFU

Kha mbudziso pfufhi ni n̄ewa tshipiḁa tshi bvaho buguni ya ḁirama. Ni ḁo konaha u fhindula mbudziso dzo ḁisendekaho kha bugu iyo yo randelwaho. Phindulo ni nga dzi wana dzi tshi bva kha tshipiḁa tsho n̄ewaho, ngeno dziinwe dzi tshi ḁo lingwa u pfesesa haḁu ha zwiinwe zwipiḁa zwi re nga ngomu ha bugu iyo: tshitori tshayo, vhatambi/vhabvumbedzwa vhayo, zwiga zwayo na thero yayo. Dziinwe mbudziso dzi linga mihumbulo yaḁu nga ha iyo bugu.

Kha mbudziso ndapfu ni fhiwa tshitatamennde tshi angaredzaho ḁhodea dza ḁirama na fanela u fhindula mbudziso yo ḁisendekaho khatsho. Mbudziso iyi ni fanela u i fhindula nga ndila ya maanea a litheretsha. Humbulani uri maanea aḁu a tea u vha na tshivhumbeo. Musi ni tshi fhindula mbudziso iyi ni fanela u khwaḁhisedza nga zwi bvaho buguni ya ḁirama yo randelwaho. Musi mbudziso iyi i tshi ḁolwa hu shumiswa ruburiki. Maraga dzi avhelwaho kha mbudziso iyi ndi 25.

1.3.5. VHALINGI VHA SEDZA ZWIFHIO?

Vhalingi vha ḁo ḁhathuvha phindulo dzaḁu pfufhi zwi tshi elana na:

- Kupfesesele kwaḁu nga ha zwine ḁirama na maḁiwe maḁwalwa zwa amba zwone. Ni fanela u kona u ḁalusa mafhungo ane a sa tou vha khagala kha bugu yo randelwaho.
- U kona haḁu u dzudzanyulula mafhungo kha bugu idzo. Tsumbo: Ni nga vhudziswa uri ni nweledze mafhungo mahulwane kha bugu idzo kana u sumbedza u fana kana u fhambana ha vhabvumbedzwa vhavhili.
- U kona u n̄ekedza mafhungo e a si tou buletshedzwa zwi khagala kha bugu, ni tshi khou shumisa zwine na vho zwi ḁivha buguni iyo. Izwi zwi vhidzwa u pfi iniferentsi. Zwithu hezwi zwi nga katela u sumbedza uri figara ya muambo yo shumisiwaho buguni i nga ḁutuwedza hani kupfesesele kwaḁu kwa bugu, u ḁalutshedza thero kana u vhambedza zwiito zwa vhabvumbedzwa vho fhambanaho kha bugu.
- U kona haḁu u ita khaḁhulo nga ha zwipiḁa na u fha mihumbulo yaḁu nga ha bugu zwi tshi elana na mafhungo a bugu iyo. Haya maitele a vhidzwa u pfi ḁhathuvho ya bugu. Tsumbo, ni nga vhudziswa u pfi ni a tendelana na na mafhungo o

netshedzwaho kana uri ni talutshedze uri muhumbulo muhulwane wa mubvumbedzwa a tshi ita izwi ndi ufho?

- U kona hanu u pfesesa vhatambi / vhabvumbedzwa kha bugu na ndila ye bugu ya nwaliswa zwone zwi tshi elana na kutshilele kwavho. Haya maitete a vhidzwa u pfi u takalela (aphrishesheni). Tsumbo, Ni nga vhudziswa uri ni vhona u nga mubvumbedzwa mukene u dipfa hani, kana uri arali ho vha hu inwi mubvumbedzwa mukene no vha ni tshi do ita mini arali no diwana ni kha nyimele ine uyo mubvumbedzwa a vha khayi. Ni nga di vhudziswa uri talutshedzani uri tshitaela tsha muhwalu tshi thusedza hani u bvisela khagala zwine mubvumbedzwa a dipfisa zwone.

1.3.6 MAIPFI ANE A SHUMISESWA KHA U VHUDZISA MBUDZISO.

Hedzi ndi tsumbo dza tshaka dza mbudzi dzine na nga tangana nadzo mulingoni.

LUSHAKA LWA MBUDZISO	ZWINE NA FANELA U ITA
<i>Mbudzi dza re khagala dzine phindulo dzadzo dza vha dza khagala</i>	
Bulani vhabvumbedzwa / fhethu / zwithu...	Nwalani madzina, vhatambi, fhethu, nz.
Neani mbuno / zwiitisi / mihumbulo	Nwalani mafungo ni sa talutshedzi
Ifhani mbuno mbili kha / ndi ngani	Ifhani mbuno mbili
Talusani mubvumbedzwa / mbuno / hu itea mini musi.	Neani dzina la mubvumbedzwa, neani mihumbulo
Talutshedzani fhethu / zwiito / hu bvelela mini musi...	Nwalani mbonalo ya zwithu tsumbo: fhethu hu vhonehlo, pfala, nukhisa, sa mini? Mubvumbedzwa mukene u na vhulenda, tshinwa, vuhali naa?
Ndi mini zwine mubvumbedzwa mukene a ita musi ...	Nwalani zwo bvelelaho – zwe mubvumbedzwa a ita
Ndi nga mini mubvumedzwa mukene a tshi ita...	Neani mbuno uri ndi nga mini mubvumbedzwa mukene a tshi ita

	zwe a ita no lavhelesa puloto
Ndi nnyi / O itaho	Nwalani dzina la mubvumbedzwa
Mafhungo aya a elana na nnyi?	Nwalani dzina la mubvumbedzwa
<i>Mbudziso dza u dzudzanyulula dzi toḁaho u dzudzanya zwipida zwa mafhungo</i>	
Nweledzani mihumbulo mihulwane	Nweledzani ni sa ṭalutshedzi mafhungo manzhi
Kuvhanganyani fhethu huthihi zwithu zwi elanaho	Tumanyani zwithu zwi fanaho fhethu huthihi
<i>Mbudziso dza iniferentsi (u humbulela) musi u tshi sedza zwi re buguni</i>	
Talutshedzani ndila ine mihumbulo ya tumana na thero ngayo	Talusani thumano ya mihumbulo na thero.
Vhambudzani zwiito zwa mubvumbedzwa mukene na zwiito zwa mubvumbedzwa mukene	Bulani zwiito zwi fanaho na u fhambana hazwo.
Maipfi aya a ni humbudza, bvukulula zwifhio u ya nga / nyimele iyi i ni vhudza mini?	Bulani uri ni humbula uri zwi amba mini zwi tshi elana na zwine na khou pfisa zwone bugu iyo.
Mubvumbedzwa mukene u ita mini musi... Talutshedzani uri zwiḁwe zwithu zwo kwamisa hani mubvumbedzwa mukene Talutshedzani uri ni ḁivha hani uri mubvumbedzwa mukene ndi...	Nwalani zwine mubvumbedzwa a ita / zwe mubvumbedzwa a ita / a ḁipfisa zwone.
Mubvumbedzwa mukene u amba mini a tshi ri...	Talutshedzani uri ndi nga mini o shumisa ayo maipfi.
Mafhungo a tevhelaho ndi ngoho kana a si ngoho.	Fhindulani nga EE kana HAI u livhana na mbudziso yaḁu. Neani na mbuno ya phindulo yaḁu.
Nangani phindulo yone u fhedzisa mafhungo a tevhelaho.	Nangani leḁere lithihi kha o nekedzwaho ni li ḁwale u livhana na mbudziso yone.
Fhedzisani fhungo ili nga u dzhenisa maipfi o	Nwalani maipfi o siiwaho.

siiwaho.	
Dzhiani muṭala u bvaho buguni u sumbedza vhungoho ha phindulo yaṅu.	Ṇwalani muṭala wone u bvaho buguni ni tshi khou shumisa maipfi one na tswayo dzone. Ni dovhe ni shumise na zwiḍevhe u sumbedza uri no tou a dzhia buguni.
<i>Mbudziso dza u ṭhaṭhuvha dzi ṭoḍaho khaṭhulo yaṅu zwi tshi elana na kupfesesele kwaṅu kwa bugu.</i>	
Ṭalutshedzani muhumbulo waṅu / vhuḍipfi ha mubvumbedzwa / thero ya bugu.	Dzhielani mafhungo oṭhe a re buguni nṭha ni kone u fha muhumbulo waṅu.
Ni humbula uri...	Mbudziso iyi a i na phindulo yone kana i si yone fhedzi inwi ni fanela u fha mbuno ya u tikedza phindulo yaṅu.
<i>Mbudziso dza u kḥoḍedzela dzi ṭoḍaho vhuḍipfi haṅu zwi tshi tevhela zwiwo zwi bvelelaho kha vhabvumbedzwa</i>	
No vha ni tshi ḍo ḍipfa hani arali no vha ni mubvumbedzwa mukene musi...	Mbudziso iyi a i na phindulo yone kana i si yone fhedzi inwi ni fanela u kḥwaṭhisedza phindulo yaṅu.
Ṭalutshedzani kupfesesele kwaṅu nga ha...	Ṇeani ṭhalutshedzo nga kupfesesele kwaṅu.
Ni a pfela vhuṭungu mubvumbedzwa mukene...	Ṇeani muhumbulo waṅu.

1.3.7 NYANGAREDZO

MUNIWALI WA BUGU

Muniwali wa bugu iyi ndi **Vhodokotela-IP Demana** vho bebelwaho kha la Hatshivhasa kusini kwa Tshirekeke nga la 17 Thangule 1948. Pfunzo dzavho dza phuraimari vho dzi ita kha Phuraimari ya Tshadzume na ya Vhufuli nga niwaha wa 1963. Vho do fhirela Sekondari ya Tshivhase he vha thaphudza Murole wa 8. Vho ita pfunzo dzavho dza vhudededzi Gudedzini la Vendaland Training Institute. Nga niwaha wa 1968 vha phasa Murole wa 10. Vha shuma sa mabalane muvhosoni wa Venda u bva nga niwaha wa 1970 u swika nga 1972. Muniwali avha vho ya vha gudela vhudededzi Yunivesithi ya Devhula nga niwaha wa 1973 he vha kundelwa u vuledza nga nthani ha u lwala . Vho do dovha hafhu vha vhuyelela afha Yunivesithi ya Devhula nga niwaha wa 1975 he vha mbo di thaphudza pfunzo dzavho. Nga niwaha wa 1976 vha vha mudededzi afha Sekondari ya Tshivhase u swika nga 1978. Nga niwaha wa 1979 vha tholwa sa thohoyatshikolo ngei Sekondari ya Makwarani he vha shuma u swika nga niwaha wa 1980.. Nga niwaha wa 1981 vha vhuya vha vha thohoyatshikolo afha Sekondari ya Tshivhase u swika nga niwaha wa 1991. Nga niwaha wa 1993 vha tuwa vha ya vha shuma Sekondari ya Mushaathoni u swika 2008. Vha bva afho Mushaathoni vha ya vha shuma kha kharikhulamu u swika vha tshi notha nga 2013. Vho vuledza BA (UNISA), BA Hons(UNIL) MA(UNISA) na Ph.D(UNIL). Muniwali avha vho niwala bugu dzi re na tshivhalo.

T̂HOHO YA D̂IRAMA:

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA.

NDIMA YA 2

2.1 MANWELEDZO A N̂THA NA MABONO ZWA D̂IRAMA YA U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA

	<p>MANWELEDZO A LUT̂A NA MABONO</p> <p>LUT̂A LWA I</p>
	<p>BONO L̂A I</p> <p>Muṭani wa Vho-N̂efefe kha ḷa Maungani Beuster, hu na ṅwana wa musidzana Mashudu, ane bugu i tshi thoma u vhuya hayani vhusiku. Vho-N̂efefe vha kaidza Mashudu kha vhukhaki uhu. Vho-N̂efefe vha tsivhudza mufumakadzi wavho Vho-Mariṭa kha fhungo ḷa u tendela Mashudu a tshi vhuya vhusiku. Vho-Mariṭa vha pfala vha sa tendelani na munna wavho Vho-N̂efefe. Vho-Mariṭa vha humbula uri Vho-N̂efefe vha khou vhenga ṅwana wavho.</p> <p>Vho-N̂efefe vha vhidza Khwaṭhisani na Vho-Mariṭa uri vha edzise u tandulula thaidzo ya Mashudu. Vho-Mariṭa vha ṭahisa fhungo ḷa uri vhone a vho ngo takadzwa nga ṅdila ye Vho-N̂efefe vha rwise yone Mashudu. Vho-N̂efefe vha a tenda uri nangoho vho ṭoḍou fhirisa tshikalo musi vha tshi mu rwa. Khwaṭhisani kha u ambiwa ha ḷi fhungo u ṭalutshedza kutshilele kwa Mashudu ku sa ṭanganedzei. Vho-Mariṭa tshavho ndi u imelela Mashudu. Nga murahu Mashudu u a vhidzwa uri a ḍe. Vho-N̂efefe a vha ṭoḍi a tshi fhindula tshithu, tshawe hu vhe u litsha maitete awe a sa ṭanganedzei.</p>

BONO LA 3

Vho-Marita vha isa phanda na u tutuwedza Mashudu kha kutshilele ku si kwavhudi. Vha mu vhudza uri a sa bva mudini ha nga wani munna. Vha mu itela tshinwe na tshinwe ene o dzula u fana na u mu bikela zwiliwa. Khwathisani u a dzhena a vhudzisa mme uri vha do awelavho lini u shuma. Vho-Marita vha a mu sinyutshela vha fhedza nga u ri vhone vha khou ita nyonyoloso. Musi Khwathisani a tshi sumbedza uri a vha khou ita nyonyoloso vha khou tou lema Mashudu, Vho-Marita vha fhedza ngauri arali e ndeniwa, ndi ndeniwa yavho. Hu fhedza hu na vha tsemano khulu vhukati ha Khwathisani na Mashudu ye ya toda u bva nda ha tshanda.

BONO LA 4

Mashudu na Lufuno vha talutshedzana uri vha a funana. Zwenezwi vha kha aya mafhungo, Lufuno u mbo di amba uri Khwathisani u a penga, u vhona unga u do tou ni mala naa? Mashudu u dadzisa nga la uri na mme awe vha khou amba lenelo. Izwi zwi fara Lufuno thaha. U vhudzisa Mashudu arali mme awe vha tshi divha nga ha vhushaka havho. U isa phanda nga u ri, arali mafhungo a ima nga inwe ndila ene ha nga koni u ponya. Hezwi zwi sinyusa Mashudu lwe ha mbo di thoma khudano. Vha tshi fhambana a vha tsha amba zwavhudi saizwi Mashudu o no khukhulisea.

BONO LA 5

Mashudu u talutshedza khonani yawe Mulalo nga ha u fhambana hawe na Lufuno nga nyambo. Mulalo u vhudza Mashudu uri o wana Lufuno a na muinwe musidzana, lune izwi zwi khwathisedza uri ha fhulufhedzei. Fhungo ili Mashudu a li mu fari zwavhudi na luthihi. U mbo di vhudza Mulalo uri u do vhudza na mme awe. Izwi zwa mangadza Mulalo ane a khou humbula uri mme a Mashudu vha nga si vhe na nyambedzano ya zwa vhatukana na riwana wavho.

MBUDZISO PFUFHI DZA BUGU YA 'U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA'

LUTA LWA 1 BONO LA 1 – 5

1. Ndi mini tshine tsha khou dina Vho -Nefefe kha vhudifari ha Mashudu?
2. Ndi nnyi ane Vho-Nefefe vha ri ndi ene ane a khou ita uri Mashudu a tshile nga ndila iyi?
3. Bulani vhathu vhavhili vhe Vho-Nefefe vha vha vhidza uri vha ambe nga ha vhudifari ha Mashudu?
4. Avha vhathu vha na vhushaka-de na Vho-Nefefe?
5. Mutangano u khou vha hone nga murahu ha musu ho itea mini vhukati ha Mashudu na khotsi awe?
6. Khwathisani uri ndi mini zwine Mashudu a zwi ita tshikoloni zwine zwi a mu shonisa?
7. Zwi tshi kwama izwo zwiito Vho-Nefefe vha vhudza Mashudu u ri mini?
8. U ya nga Mashudu, u vhona hu mini zwine a fanela u ita uri a sa vhe na khudano na khotsi awe?
9. Uyu muhumbulo mme awe vha a u tangedza naa? Tandavhudzani.
10. Vhana vha Vho-Nefefe ndi vhangana? Talutshedzani uri vha tevhekana hani?
11. Musi Khwathisani a tshi ri; “Na lwone Mashudu lwa hone a lu vhuyi lwa zwi vhona uri lu khou loiwa masiari tshivhangalala.” Inwi ni a tendelana na na zwine zwa khou ambiwa nga Khwathisani?
12. U ya nga Khwathisani ane a khou lema Mashudu ndi nnyi?
13. Mutannga wa Mashudu wa u thoma ndi nnyi?

14. Ndi mini tshi vusaho khudano vhukati ha Mashudu na uyu muthannga wawe?

15. Khonani ya Mashudu ndi nnyi?

16. Inwi ni a tama u vha na thama i no nga Mulalo? Tandavhudzani.

17. Mashudu u amba mini a tshi ri; “A ni zwi vhoni uri uyu muthu ndi mufhiriwagondo?”

18. Sumbedzani phambano vhukati ha mme a Mashudu na Mulalo zwi tshi elana na kualusele kwa vhana vhavho vha vhasidzana.

PHINDULO DZA MBUDZISO PFUFHI DZA BUGU YA ‘U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA.’

LUṬA LWA 1 BONO ḲA 1 – 6

1. Vha khou dinwa nga u lenga ha Mashudu u vhuya hayani nga madekwana.
2. Vho-Ṇefefe vha khou pomoka mufumakadzi wavho Vho-Mariṭa kha kutshilele kwa Mashudu.
3. Vho vhidza Vho-Mariṭa na Khwaṭhisani.
4. Ndi mufumakadzi na ṛwana.
5. Nga mulovha ha hone Vho-Ṇefefe vho vha vho rwa Mashudu nga maanda.
6. Ndi u dzula ha Mashudu a na muṛwe mutukana wa nderiwa ane a sa vhe na ndavha na tshikolo.
7. Vho-Ṇefefe vha vhudza Mashudu uri a fhedze vhuṭama hawe na uyo mutukana.

8. Mashudu u ri ha tsha do bva hayani.
9. Mme awe a vha imi na ili fhungo. Vha vhudza Mashudu uri u fanela u bva uri a kone u do wana munna.
10. Vhana vha Vho-Nefefe ndi vhavhili. Muhulwane ndi Khwathisani a tevhelwa nga Mashudu.
11. Ee, ndi ima nae ngauri mme awe a vha khou mu lugisela vhutshilo vhu daho hune a do tangana naho vuhadzi.
12. U ya nga Khwathisani muloi wa Mashudu ndi Vho-Marita.
13. Muthannga wa Mashudu wa u thoma ndi Lufuno.
14. Khudano i diswa nga Mulalo a tshi vhudza Mashudu uri o wana Lufuno o hakana na muwe musidzana.
15. Ndi Mulalo
16. Ee, ngauri u a tsivhudza khonani yawe musi Lufuno wawe a sa fhulufhedzei. U dovha hafhu a edzisa u tutuwedza Mashudu uri a dzhie tshikolo ntha.
17. Mulalo u amba uri muthannga wa Mashudu a si ane a do vha nae lwa tshifhinga tshilapfu.
18. Vho fhambana ngauri mme a Mulalo vha khou gudisa nwana wavho mikhwa na mishumo ya mudini ngeno Vho-Marita vha tshi shumela nwana wavho Mashudu o dzula. Vho-Marita vha dovha hafhu vha mu tutuwedza u ita zwa vhatukana.

MANWELEDZO A LUTA LWA II

BONO LA I

Mashudu u talutshedza mme awe Vho-Marita nga u sa fhulufhedzea ha Lufuno.

Mme awe vha mu eletshedza uri na ene kha wane muiwe mutukana. Musi vha kha aya mafhungo hu mbo di swika Khwathisani a vhudzisa mme awe arali vha tshi khou bikela ene Mashudu. Mashudu u mu fhindula nga tshiambela. Hu mbo di takuwa tsemano vhukati ha avha vhararu. Khakhathi iyi i fhela nge Vho-Nefefe vha kaidza uri phosho iyi i mbo di tumuwa / litshwa na zwenezwo.

BONO LA 2

Ndi Swondaha, Mulalo na Mashudu vha khou bva kerekeni. Tshibio u mbo di gidima a tshi da khavho. Mulalo u vhudza Tshibio na Mashudu uri ene o dzhaya u khou fanela u tsvhanya u swika hayani. Mashudu na Tshibio vha sala vha vhavhili. Tshibio u fhelekedza Mashudu hayani. Mashudu u vhudzisa Tshibio arali o no vhuya a pfana na musidzana. Tshibio u fhindula uri ene ha na musidzana. Mashudu u ramba Tshibio uri a de a mu dalele hayani. Tshibio u a tenda.

BONO LA 3

Tshibio u swika ha Mashudu. Vho-Marita vha a mu resha zwavhudi vha mu vhudzisa na mutakalo. Mashudu na Tshibio vha ya nduni ya u lela vha switula. Vho-Marita vha a onesa vha ri vha kha di thoma vha bva, nahone a vha nga tsvhanyi u vhuya. Tshibio u linga u talutshedza vhu di ha tshikolo kha Mashudu fhedzi ene ha tendi uri tshikolo ndi tsha ndeme nga u fha mbuno dzawe. Mashudu u fhedza nga u tou ambisa Tshibio. Avha vhavhili vho mbo di funana.

BONO LA 4

Mashudu u tangana na Lufuno. Zwi tou vhone uri kha Mashudu lufuno lwo pfuluwa. Musi Lufuno a tshi vhudza Mashudu uri ndi kale o mu tsvha, Mashudu u sokou ri ea naa? Hu vhuya ha swika hune Lufuno a vhudzisa Mashudu uri kaniha ha tsha mu funa. Mashudu ha tou bvela khagala kha phindulo yawe. Mashudu u fhedza nga u vhudza Lufuno uri ha tsha mu funa ngauri u na vivho.

BONO LA 5

Lufuno u edzisa u wana ngoho nga ha u pfana ha Mashudu na Tshibio. Mulalo u talutshedza uri Mashudu u khou mu tambudza ngauri u a divha uri Lufuno u do dzula a tshi mu luvhelela. Heli fhungo li ita uri a tende uri Mulalo u khou amba zwone.

BONO LA 6

Mulalo, Sofia, Shumani na Nnditsheni vha khou bva mulamboni. Vhasidzana avha vha khou enda vha tshi amba nga kutshilele kwa Mashudu ku si kwavhudi. Vhasidzana avha vha amba nga thuthuwedzo ya mme awe kha kutshilele kwawe. Vha mangadzwa nga u sa kona have u bika na u aina. Vha pfela vhutungu Vho-Nefefe na Khwathisani. Musi vhasidzana avha vha tshi fhambana, Nnditsheni u vha eletshedza uri vha songo hangwa u riwala tshuriwahaya.

MBUDZISO PFUFHI DZA BUGU YA 'U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA'.

LUTA LWA II BONO LA 1 – 5

1. Mashudu u vhudza mme awe uri muthangga wawe ha khou fulufhedzea. Talutshedzani uri mme awe vha mu fha ngeletshedzo ifhio?
2. Mashudu u dzhia hani ngeletshedzo ya mme awe?
3. Ndi mini tshi vhaihaho Khwathisani musi a tshi wana mme awe vha tshi khou amba na Mashudu vha fhumula?
4. Mbuno ine Khwathisani a fha yone u khwathisedza uri mbilaelo yawe ndi ifhio?
5. Vhukati ha Mashudu na Khwathisani ni vhona a ufhio a re na

mbonelaphanda?

6. Ndi nnyi we a gidimela Mulalo na Mashudu vha tshi khou bva kerekeni?
7. Nga murahu ha musu Mulalo na Mashudu vho no fhambana, Mulalo u humbela Tshibio mini?
8. Mashudu u vhudzisa Tshibio mbudziso i itaho uri a pfe a tshi shona u i fhindula. Bulani mbudziso iyo na uri o fhindula a ri mini?
9. Arali ho vha hu inwi Tshibio no vha ni tshi do ri u rambiwa nga Mashudu uri ni de hayani na tenda naa? Tikedzani phindulo yanu.
10. U ya nga Mashudu, ndi nga mini a tshi funa Tshibio?
11. Tshibio u vhudza Mashudu uri duvha lo fhiraho ha ngo vhuya a i bonya na luthihi. Ili fhungo ndi mbuno kana ndi kuambele?
12. Ni vhona unga ndi nga mini Vho-Marita vho dzhia tsheo ya u tuwa vha sia Mashudu na Tshibio vhe vhavhili?
13. Kha Tshibio na Mashudu ndi nnyi o ambisaho muwe? Aya maitete o dowelea kha maitete a Tshivenda?
14. Nga u vhona hanu ni vhona unga ndi nga mini Mashudu a tshi khou litsha Lufuno a funa Tshibio?
15. Lufuno u ya kha nnyi u pfesesa uri ndi ngoho na ya uri Mashudu u vho funana na Tshibio?
16. Tsivhudzo ye Lufuno a i wana kha Mulalo i a tangedzea naa? Tikedzani phindulo yanu.
17. Ndi nga mini Lufuno a tshi vho delwa nga muhumbulo wa u ambisa Mulalo?
18. Bulani vhasidzana vhararu nga ndani ha Mulalo vhane vha khou amba nga ha kutshilele kwa mutani wa Vho-Nefefe.

PHINDULO DZA MBUDZISO PFUFHI DZA BUGU YA 'U LEMA HU
FHIRA U LOTSHELWA.'

LUTA LWA II BONO LA 1 – 5

1. Mme awe vha ri na ene kha wane muriwe muṭhannga wa vhuvhili a mu fune.
2. Mashudu u khou ima na zwine mme awe vha khou amba zwone.
3. Ndi u litshedzela ha Vho-Marita vhe vha vha vha sa iti uri Mashudu a gude mishumo ya muṭani.
4. Mbuno yawe ndi ya u ri Mashudu u ḁo vha muhwalo wawe musikhoṭsi awe na mme awe vho no lovha saizwi vhuhadzi a tshi ḁo vhuya nga u shavha mishumo ya muṭani.
5. Ane a vha na mbonelaphanda ndi vhona hu Khwaṭhisani. Ndi zwi vhona nga u futelela hawe tshikolo na u tsivhudza khaladzi awe uri a ite zwa tshikolo na u guda mishumo ya muṭani.
6. Vho gidimelwa nga Tshibio.
7. O humbela uri Tshibio a mu fhelekedze hayani.
8. Mashudu u vhudzisa Tshibio uri u na musidzana ane a andana nae naa.
9. Ndo vha ndi sa ḁo tenda ngauri Mashudu u vhonala a si musidzana ane a nga u tuṭuwedza kha zwa tshikolo.
10. U khou funa Tshibio ngauri ndi wavhuḁi nahone u a kona tshikoloni.
11. Ndi kuambeke, ngauri naho muthu a tshi ri ha ngo vhuya a i bonya a zwi ambi uri na zwiṭukuṭuku ha ngo vhuya e zhambu, zwine a tama u bvisela khagala nga mafhungo aya ndi zwauri vhusiku hoṭhe o vha a tshi khou humbula u ḁa hayani ha Mashudu.
12. Vho vha vha tshi khou itela uri Mashudu na Tshibio vha wane tshifhinga

tshavho vhe vhothe / vhavhili.

13. Mashudu ndi ene we a ambisa Tshibio.

14. Mashudu u khou litsha Lufuno nga uri ha mu fhulufheli saizwi a na phungo ya u funana na Susan. Mashudu u vho vhona o no wana Tshibio.

15. Lufuno u ya kha Mulalo.

16. Ee / I a tangedzea. Mulalo u tsivhudza Lufuno uri a dzhie liga lo teaho nga uri Mashudu u khou tou zwi ita nga khole nga u divha uri u do mu luvhelela.

17. Lufuno u vhona Mulalo a niwana a re na mikhwa a dovha a funa tshikolo.

18. Ndi Nnditsheni, Sophia na Shumani.

MANWELEDZO A LUTA LWA III

BONO LA 1

Mashudu u anetshela mme awe nga zwe zwa bvelela tshikoloni musi a so ngo niwala tshuniwahaya ya Vho-Ludwevha. U vhudza mme awe uri Vho-Ludwevha vho mu rwa vha dovha vha mu nea mushumo. Vho-Mariṭa hezwi a zwi vha takadzi na luthihi. Musi vhe vhukati na nyambedzano iyi, Khwaṭhisani u mbo di bvelela a vhudzisa Mashudu u ri u do vhuya a tou vhingwa a songo vhuya a bika zwiliwa vha la naa? Hei mbudziso i mbo di takusa tsemano khulu vhukati hu avha vhararu. Vho-Mariṭa vha imelela Mashudu. Khwaṭhisani u khakha nga u amba uri hu na divha le Tshibio a da hafha mudini wa Vho-Nefefe, Vho-Mariṭa vha tuwa vha mu sia na Mashudu. Mukegulu vha ri u semana vha fhedza nga u doba luswielo vha tshi ri vha a rwa Khwaṭhisani ene a shavha.

BONO LA 2

Ofisini ya vho phirisipala Vho-Laṭani hu dzhena Vho-Ludwevha vha talutshedza Vho-Laṭani thaidzo ine vha khou tangana nayo na Mashudu. Thaidzo heyi ndi

ya Mashudu ane a si n̄wale tshun̄wahaya. Vho-Ludwevha vha a t̄and̄avhudza nga vhuḍalo thaidzo iyi ya musi vha tshi ri vha a mu kaidza nga luṭan̄wana ene u lu dzhavhula a lu t̄hukhukanya a fhedza nga u bva a t̄uwa. Musi Vho-Ludwevha vha tshi isa phan̄ḍa vha ri musi vha tshi khou bva nga gethe ḷa tshikolo, Vho-Mariṭa vha vha ḍela vha vha semela u vhudza n̄wana wavho uri a ite tshun̄wahaya. Vha ri vha seṅwa zwa fhela nge vha lamulelwa nga Khwaṭhisani we a swika a kaidza mme awe. Vho-Laṭani nga murahu ha u anetshelwa mafhungo aya vha vhudza Vho-Ludwevha uri vha vhidze Mashudu. Mashudu a tshi vhudziswa tshi mu kundisaho u n̄wala tshun̄wahaya a fhindula uri a hu na. Vho-Laṭani vha fhulufhedzisa Vho-Ludwevha uri vha ḍo swikisa mafhungo aya kha khotsi awe.

BONO ḷA 3

Vho-Laṭani vha ya muḍini wa Vho-N̄efefe. Tshi vha swikisaho afha muḍini ndi mafhungo a Mashudu. Musi Vho-Laṭani vho no t̄alutshedza mafhungo oṭhe, Vho-N̄efefe vha sinyuwa vha fhedza nga u rwa Mashudu. Nga murahu vha a mu litsha a bva a shavha. Vho-Laṭani vha a onesa vha t̄uwa ngeno Mashudu a tshi khou shavhela ha mme awe.

BONO ḷA 4

Vho-Mariṭa na Mashudu vha khou amba nga ha u rwiwa ha Mashudu nga Vho-N̄efefe. Mashudu u t̄alutshedza mme awe uri na tshikoloni vha vho tou mu vhenga. U ri u humbula na u tou ya u dzhena kha tshiṅwe tshikolo. Vho-Mariṭa vha ri vha a tendelana nae kha mafhungo a u litsha tshikolo. Vha isa phan̄ḍa nga ḷa uri arali ho vha hu na mutukana ane a an̄dana nae a no shuma vha vhona hu khwiṅe a tshi tou mu t̄ahela. Vho-Mariṭa vha fhedza nga u mu vhudzisa arali a na thundu dzine vha nga mu ainela ene a tenda. U fhedza a vha fha thundu idzo a ya a eḍela.

BONO LA 5

Mashudu u t̃angana na Tshibio nga murahu ha tshifhinga. Mashudu u vhudzisa Tshibio uri ndi nga mini a sa tsha vhone. Tshibio u fhindula uri u khou itiswa nga dzibugu sa musi gireidi ya vhufumithihi i tshi konda. Phindulo iyi Mashudu a yo ngo mu takadza. U vhudza Tshibio uri ene u humbula uri vha do t̃avhanya vha malana vha fhata muḑi wavho. Mashudu u shushedza Tshibio nga fhungo la uri arali a tshi toḑou u kalahela tshikoloni ene ha nga zwi imeli. Tshibio u lingedza u sumbedza Mashudu uri tshikolo tshi nga vha vhuedza kha vhumatshelo havho. Mashudu ha imi nae u amba uri hu na vathu vho funzeaho vha si na tshavho, ha dovha ha vha na vha songo funzeaho vha re na mabindu. Musi vhe kha nyambedzano iyi hu mbo ḑi bvelela Lufuno. Lufuno u thoma khakhathi na Tshibio vha lwa Lufuno a kundwa. Tshibio u vhudza Mashudu u ri o vha a tshi zwi ḑivha uri Lufuno a nga si mu kunde samusi ene a songo aluwa nga Nestum nahone ha ngo mama boḑelo. Tshibio na Mashudu vha a fhambana muḑiwe na muḑiwe a ya ha hawe.

MBUDZISO PFUFHI DZA BUGU YA 'U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA.'

LUTA LWA III BONO LA 1 – 5

1. Mudededzi we a vha na khudano na Mashudu nge a si ite tshuḑwahaya ndi nnyi?
2. Mudededzi uyu u fha vhagudi vhe vha sa ite tshuḑwahaya yawe ndaḑiso-de?
3. Zwithu zwivhili zwine Khwaḑhisani a tama Mashudu a tshi ita hafha hayani ndi zwifhio?
4. Musi Khwaḑhisani a tshi vhudzisa mme awe vhungoho ha phungo ine ya ri Tshibio o vhidziwa ha Vho-ḑefefe a rengelwa na zwiambaro, vha a i tenda

naa?

5. Vho-Marit̃a vha ita mini musi Mashudu a tshi vha vhudza nga ha khudano yawe na Vho-Ludwevha?
6. Ndi nnyi ane a lamukisa Vho-Ludwevha kha u semiwa havho nga Vho-Marit̃a?
7. Mafhungo a u ri Mashudu o itela swili Vho-Ludwevha a swika hani kha Vho-Nefefe.
8. Vho-Nefefe vha itani musi Vho-Laṭani vha tshi vha vhudza nga ha maitete a Mashudu?
9. Mashudu u fhindula uri mini musi Vho-Nefefe vha tshi vhudzisa u ri ndi nga mini a sa iti tshunwahaya?
10. Vho-Nefefe vha fhedza vha tshi dzhia vhukando vhufhio kha Mashudu?
11. Mashudu u vhudza mme awe uri khotsi awe vha na tshit̃uhu. Inwi ni a tendelana na na ḷi fhungo? Tikedzani phindulo yaṅu.
12. Vho-Marit̃a vha ri Mashudu ndi khwiṅe a tshi ita mini uri a fhambane na u rwiwa nga Vho-Nefefe?
13. Tshibio u ri ndi nga mini a sa vhonali musi a tshi vhudziswa nga Mashudu?
14. Ndi digirii ifhio ine Tshibio a tama u gudela yone Yunivesithi ya Venda?
15. Muhumbulo uyu wa Tshibio, Mashudu u sumbedza u ima nawo naa? Tandavhudzani.
16. Lufuno ndi nga mini a tshi khou rwa Mashudu?
17. Ndi nnyi a fhenyiwaho kha nndwa ye ya vha hone vhukati Tshibio na Lufuno?
18. Uyu o fhenyaho uri o vha a tshi zwi divha uri u do fhenya. Izwi zwine a khou tikedza ngazwo ni vhona i mbuno kana kuhumbulele? Tikedzani.

PHINDULO DZA LUTA LWA VHURARU

1. Ndi Vho-Ludwevha
2. Vha a vha rwa vha dovha vha vha koropisisa kilasirumu.
3. Ndi u bika, u kuvha kana u aina.
4. Vha a hanedza vha ri vhone vho t̃wa henefho hayani, a hu na mutukana o ḁaho.
5. Vho lindela Vho-Ludwevha getheni ḁa tshikolo vha tshi swika khavho vha thoma u vha sema.
6. Ndi Khwaṁhisani
7. Mafhungo aya a swikiswa nga Vho-Laṁani.
8. Vha vhidzisa Mashudu uri vha wane ngoho.
9. U fhindula uri a hu na tsho mu itisaho u ri a sa ṁwale tshuṁwahaya
10. Vha a mu rwa nga mboma.
11. Fhungo heli a si lone ngauri Vho-Nefefe vha khou edzisa u sumbedza Mashudu ṁdila yone ine a fanela u ḁifarisa zwone tshikoloni.
12. Vha ri ndi khwiṁe a tshi wana liṁwe garaba li mu ṁahise.
13. U ri u khou itiswa nga mushumo wa tshikolo vhunga o vhudziwa uri gireidi ya vhufumithihi i a konḁa.
14. Bsc ya zwa vhulimi.
15. Hai, zwi pfala musi a tshi amba uri zwino inwi ni tshi kha ḁi kalahela tshikoloni ṁṁe no mmbea ngafhi?
16. Ndi ngauri u khou zwi vhona uri Mashudu u funesa Tshibio.
17. Ndi Lufuno.
18. Ndi kuhumbulele, ngauri u mama boḁelo kana u ḁa Nestum a zwi ambi uri muthu wa hone ha vhi na nungo.

MANWELEDZO A LUTA LWA IV

BONO LA 1

Mashudu u tangana na Tsaiwani wa garaba a re kha maduvha a u awela. Avha vhavhili vha a mbo di thoma u lumelisana, vha fhedza vha funana. Vha vhudzisana nga ha vhubvo havho na zwine vha shuma zwone. Tsaiwani u talutshedza Mashudu uri ene u garaba ngeno Mashudu a tshi ri u kha di vha tshikoloni nahone u khou pfa tsho mu netisa. Nyambedzano iyi i a hulela lune vha mbo di tou ya u ima fhasi ha munadzi. Tsaiwani u vhudza Mashudu uri ene ha athu u mala. Izwi zwi ita uri vha mbo di tendelana kha la u tahisana. Vha langana la u humela tshikhuwani vhothe. Musi duvha li tshi toda u kovhela vha a onesana muwe na muwe a ya hayani hawe.

BONO LA 2

Vho-Mariṭa na Mashudu vha langana uri arali Vho-Nefefe vha vhudzisa uri no vha ni ngafhi ni vha vhudze uri ndo vha ndo ni ruma vhengeleni. Mme awe vha khou isa phanda na u mu tutuwedzela kha zwa u bva a tshi ya vhatukanani. Musi vha kha nyambedzano yeneyi, Mashudu u vhudza mme awe nga ha garaba lawe Tsaiwani. Vho-Mariṭa vha a akhamala vha tshi pfa nwana wavho a tshi vha vhudza nga ha mutukana wa vhuraru. Vha a mu vhudzisa uri ha nga do panzhilelwa naa? Mashudu u vha fhindula zwauri ene ha tendi kha zwa vhuloi. Nyambedzano iyi i katudzwa nga u dzhena ha Vho-Nefefe. Vho-Nefefe vha vhonala vho takala musi vha tshi wana Mashudu a hone hayani. Vha a mu vhudzisa mushumo une a khou toda u shuma wone musi a tshi fhedza tshikolo, a fhindula uri u toda u vha nese. Vho-Nefefe vha ya bva ha sala Mashudu na Vho-Mariṭa vha tshi isa phanda na nyambedzano yavho. Vho Mariṭa vha ri vha tama u vhona Tsaiwani. Mashudu u ri u do lugisa uri a de hafha hayani. Musi vhe vhukati na mafhungo aya Khwathisani u mbo di swika a ri u na ndala. U isa phanda nga u amba uri vathu vha ri ene Mashudu u khou pfana na garaba li re

na musadzi. Khwathisani u vhudzisa Mashudu arali i ngoho. Mashudu u mu fhindula nga tshiambela. Izwi zwi sinyusa Khwathisani, vhuvhili havho vha semana. Tsemano iyi ya beba nndwa. Mashudu u a rwiwa nga mipama a rahiwa na nga mipundu. Vho-Marita vha vha lamula. Goloi ya Vho-Nefefe i pfala u bvuma. Khwathisani a gidimela henengei. Vho Nefefe vha a mu nekeda zwe vha vhuya nazwo, vha vhudza uri u fanela u dzhiya laisentsi. Khwathisani u a zwi takalela vhukuma. Musi Vho-Nefefe vha tshi vhudzisa kutshilele kwa Mashudu kha Khwathisani, u vha vhudza uri Vho-Marita vha khou mu lema ngauri ha shumi mishumo ine a fanela u i ita hafha hayani.

BONO LA 3

Khonani dza Mashudu vhane vha vha Sofia, Shumani na Nnditsheni vha khou haseledza nga zwe Mashudu a diwisa thabeloni i tzedzela ya u toda u vha na Tsaiwani hayani ha hawe. Vhasidzana avha vha isa phanda nga u amba zwe Khwathisani a ita a tshi toda u thusa khaladzi. Vha ri a tshi ya hayani u wana uri Mashudu ha lwali o tou didzulela nduni na garaba lawe. Vha ri a mbo di ya a dzhiya rodwane nduni a vhuya a rwa ngayo khaladzi. Nnditsheni u talutshedza zwauri na vhone Vho-Marita rodwane yo vha nanzwa musi vha tshi khou edzisa u lamulela Mashudu. Shumani u engedza nga u ri Vho-Nefefe vho fhedza vho rwa Vho-Marita vha sokou ri fhasi nataa! Vho-Marita na Mashudu vha ambiwa hu tshi kwamiwa la u pfelwa vhutungu Vho-Nefefe na Khwathisani.

BONO LA 4

Mashudu u tangana na Tsaiwani Tshipanabulege. Mashudu u vhudza Tsaiwani uri mafhungo a tshe o vhfifa u bva duvha le ene Tsaiwani a ya nae ngei mudini wa hawe. Avha vhavhili vha langana la u tuwa vhothe tshikhuwani nga murahu ha maduvha mavhili. Vha langana uri vha do dzula Meadowlands na khotsimunene wa Tsaiwani. Musi Tswaiwani o no sala e ethe, u thoma u zwi humbula uri u khou divhangela khakhathi nga u vha na vhasadzi vhavhili muinwe a Meadowlands ngeno muinwe a Tshiawelo. U thoma u disola uri o vha a songo fanela o mala tshikhuwani.

BONO LA 5

Vho-Marita vha khou talutshedza Mashudu nga muloro u vha tshuwisaho nga maanda. Vha talutshedza uri vho lora a tshi khou thavhekanyiwa nga mufumakadzi wa Tsaiwani a lovhela makhuwani. Vha ri tshi vha vhaihaho ndi tsha uri mukalaha wavho na Khwathisani musi vha tshi tangedza lusingo lwe lwa vhiga lufu ulwu vha di disendedza kule na mafhungo aya. Mafhungo aya vha a amba vha fhedza vha lila. Madzuloni a u ri Mashudu a fhindle mafhungo a muloro uyu, ene u vha vhudzisa uri mbuvha yawe i ngafhi. Vho-Marita vha ri vhone a vho ngo mu lugisela tshithu nga mulandu wa muloro uyu. U pfa izwi Mashudu a sinyuwa vhukuma a vha vhudza uri kha vha kundwe vha tshi lowa. U vhuisa othe a katela na zwauri ndi vhone vho mu khakhelaho nga u sa mu alusa zwavhudi. Mashudu u isa phanda nga u amba la uri u do ri u swika makhuwani a n'walela Vho-Nefefe luvhale lune khalwo u do dodombedza ndila ye vha mu lemisa yone. U fhedza u amba a bva o hwala mabutu ha vha u tuwa tshikhuwani.

MBUDZISO DZA LUTA LWA IV (VHUNA)

1. Ndi kha hodela ifhio hune Mashudu a ri ha athu u i kanda?
2. Talutshedzani nga ha kuambarele kwa Tsaiwani.
3. Mashudu u dzula ngafhi?
4. Nga u vhona hanu ni vhona Mashudu a tshi funa tshikolo? Talutshedzani.
5. Tsaiwani u ri u tshee khwathi. Talutshedzani uri khwathi ndi mini?
6. Ndi ngoho uri Tsaiwani ndi khwathi? Tikedzani phindulo yanu
7. Tshelede ye Tsaiwani a vha a nayo tshikwamani u ita mini ngayo?
8. Tsaiwani u ri a sa humela tshikhuwani na Mashudu hu nga itea mini kha muvhili wawe?

9. Vho-Marit̃a vha bva kha dorobo ifhio?
10. Ndi mini zwi bvelelaho kha Vho-Lowani nga u tahesa?
11. Mashudu u ri u toḁa u shuma mushumo-de musi a tshi fhedza tshikolo?
12. Ndi nga mini Mashudu a tshi ḁiita ane a khou lwala thabeloni?
13. Mashudu u langana mini na Tsaiwani afha Tshipanabulege?
14. Mashudu na Tsaiwani vha langana u tangana ngafhi nahone nga tshifhinga-de ḁuvha line vha ḁo tuwa ngalo?
15. Talutshedzani muloro wa mme a Mashudu.
16. Vho-Marit̃a vha fhedza vho bikela Mashudu mbuvha? Tikedzani phindulo yanu.
17. Ndi nga mini Mashudu a tshi khou sema mme awe?
18. Ndi mini zwine Mashudu a ri u ḁo ita musi a tshi swika tshkhuwani?

PHINDULO DZA LUTA LWA IV (VHUḂA)

1. Ndi hodelani ya Khoroni.
2. U ambara suthu.
3. U dzula Maungani Beuster.
4. Mashudu ha funi tshikolo. Hezwi ndi zwi vhona ngauri ha vhuyi a sumbedza u vha na dzangalelo la u vhala bugu. Tshifhinga tshoṁhe muthu ane a amba nga ha ndeme ya tshikolo u a mu hanedza.
5. Ndi muthu ane ha athu u mala.
6. Hai, Tsaiwani u na mufumakadzi na vhana vhavhili.
7. U i fha Mashudu.
8. U ri a nga onda nga u la mbilu.

9. Vha bva Rustenburg.
10. Vho-Lowani vha loiwa ngauri vha vha vha tshi sokou ṭahataha, lune hezwi vha tshi ri vha a ṭuwa vhuhadzi, gukulume ḽi a lila muvhilini wavho.
11. U ri u ṭoda u vha nese.
12. U ri u ḽo ḽiwisa a tetemela u itela uri vha ri a ye hayani.
13. U khou ḽa uri vha langane kuṭutshela.
14. Makumbani nga iri ya vuvhili.
15. Vha ri vha lora Mashudu o ṭhavhekanyiwa nga musadzi wa Tsaṛwani a fa.
16. Hai, a vho ngo mu bikela. Vha ri vho litsha ngauri vha lora uyu muloro
17. U khou semana navho ngauri vha vho hana a tshi ṭahisiwa nga Tsaṛwani
18. Mashudu u ri u ḽo ṛwalela khotsi awe vhurifhi a vha ṭalutshedza ṛḽila ye mme awe vha mu lemisa yone.

MANWELEDZO A LUṬA LWA V

BONO ḽA 1

Vho-Ṛefefe vha vhudza Khwaṭhisani uri hu na muṛwe munna we a vha vhudza uri Mashudu o shavhela makhuwani na muṛwe munna wa Tshipanabulege. Vho-Ṛefefe vha isa phanda vha ri Vho-Mariṭa vha a ḽivha haya mafhungo samusi munna wa hone a onouḽa we a shavha afha muḽini wavho ḽuvha ḽe Khwaṭhisani a rwa Mashudu. Vho-Ṛefefe vha fhedza nga u tendelana na Khwaṭhisani uri a vha nga vhudzisi haya mafhungo.

BONO ḽA 2

Vho-Mariṭa vha khou ḽisola kha ṛḽila ye vha alusisa ngayo Mashudu. Vha tshi sedza vhutshilo havho vha vhona hu si na vhuvo. Vha humbula vha fhedza. Vha

dzhia philisi dza mahumimavhili dzine arali muthu a dzi nwa u a dzidzivhala. Nga muraru vha dzhia bambiri vha thoma u riwalela Vho-Nefefe vhurifhi. Musi vha tshi tou thoma u riwala theshano, vha fhelelwa nga maanda vha lovha.

BONO LA 3

Mashudu na Tsaniwani vha swika Meadowlands. Vhuvhili havho vha khou haseledza nga ha mudifho wa lufuno. Musi vhe vhukati na nyambedzano iyi hu swika Sara riwana wa Vho-Managa. Sara u lumelisa avha vhavhili a dovha a vhudzisa uri Heleni na vhana vho vuwa hani. Mbudziso iyi i ita uri Mashudu a tutshelwe nga mutakalo. Tsaniwani u vhidzela Sara thungo a mu kongona. Tsaniwani ha toti Mashudu a tshi divha nga ha musadzi wawe. Nga murahu Tsaniwani na Sara vha vhuyelela hu re na Mashudu. Nga murahu ha musa Sara o no tuwa, Mashudu u vhudza Tsaniwani uri u na zwine a khou mu dzumbela. Tsaniwani u zwifhela Mashudu nga u amba u ri Heleni ndi mufumakadzi wa khonani yawe ane a pfi Lawrence. Mashudu a thoma u disola uri tsheo yawe ya u malwa nga Tsaniwani yo khakhea.

BONO LA 4

Sara u ya ha Heleni a mu vhudza nga zwe Tsaniwani a ita zwine zwa vha u tahisa muwe musidzana a mu dzumba ha hawe. Heleni a vhudza Sara uri o tangedza thelegiramu ine ya ri Mashudu kha vhuve hayani ngauri mme awe vho lovha. Sara u eletshedza Heleni uri a ye a shushedze Mashudu nga lufhanga.

BONO LA 5

Heleni u swika mudini wa Vho-Managa na lufhanga a vhudzisa Tsaniwani uri thelegiramu ya Mashudu ndi nga mini yo rumelwa hune ene Heleni na Tsaniwani vha dzula hone. U bva afho a livha kha Mashudu. Mashudu a tshuwa a vhudza Heleni uri ene o vha a sa zwi divhi uri Tsaniwani o mala. Heleni ha kholwi zwine Mashudu a khou amba. U a mu pandamedza nga lufhanga. Mashudu u shavhela badani a thulwa nga goloi a lovha. Tsaniwani na Heleni vha tshuwa vha si tsha

	<p>ḁivha zwine vha nga ita. Heḁeni u amba zwauri o vha a tshi khou tou mu shushedza o vha a sa ḁo mu ṭhavha.</p>
	<p>MBUDZISO DZA LUṬA LWA VHUTANU</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ndi mini tshine tsha khou ita uri Vho-Marita vha humbule u ḁivhulaha? 2. Vhurifhi he Vho-Marita vha vha vha tshi khou niwalela mukalaha wavho vho kona u vhu fhedza? 3. Tsaṅwani na Mashudu vha khou ya u dzula muḁini wa nnyi? 4. U ya nga Tsaṅwani, Sara ndi muthu-ḁe? 5. Ndi mbudziso-ḁe ine Sara a vhudzisa Tsaṅwani ya ita uri Mashudu a si tsha takala? 6. Mashudu u wana hani vhuṭanzi ha u ri mme awe vho lovha? 7. Heḁeni ndi nnyi? 8. Mashudu o lovhisa hani? <p>PHINDULO DZA MBUDZISO DZA LUṬA LWA VHUTANU</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Vha vhona uri arali Mashudu a vhulawa, vhone vha ḁo pfi ndi vhone vho mu vhulaisaho nga mukalaha wavho na riwana wavho. 2. Hai, a vho ngo kona u vhu fhedza sa musi vho mbo ḁi fhelelwa nga nungo vha lovha. 3. Vha khou ya u dzula muḁini wa Vho-Managa. 4. Tsaṅwani u ri Sara ndi musidzana wa zwitshela. 5. Sara u vhudzisa mutakalo wa Heḁeni na vhana. 6. Heḁeni u ḁa na theḁegiramu i re na mulaedza wa lufu lwa mme awe.' 7. Heḁeni ndi musadzi wa Tsaṅwani wa tshikhuwani. 8. Mashudu u shavha lufhanga lwa Heḁeni a dzhena badani a thulwa nga goloi a lovha.

**NDIMA YA 3: THODEA DZA BUGU YA DIRAMA NA TSENGULUSO YA
“U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA”.**

3.1. THERO YA BUGU

Thero / Muhumbulo muhulwane ndi mafhungo ane muñwali a khou ñwala nga hao / ndi zwine muñwali wa bugu a òða vhavhali vha tshi ðivha zwone. Pfunzo / Mulaedza ndi zwine muñwali a òða vhavhali vha bugu vha tshi guda zwone.

Musi muñwali a tshi ñwala bugu ya ðirama u vha e na tshenzhemo kana a tshi khou vhona zwine vhathu vha ita / tshilisa zwone.

TSENGULUSO YA THERO / MUHUMBULO MUHULWANE:

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA.

Thero / Muhumbulo muhulwane ndi mafhungo ane muñwali a khou ñwala nga hao. Kha ðirama iyi thero / muhumbulo muhulwane ndi vhundenwa. Muñwali u ri bveledzela Mashudu e ñwana o lemiwaho nga mme awe. U lemala ha Mashudu hu bveledza mafhanza kha vhone mme na ene ñwana, vhunga vhothe zwo vha vhangela lufu.

Thero iyi khulwane i tikedzwa nga zwi tevhelaho:

- **U ima na ñwana a tshi vhuya vhusiku musi khotsi vha tshi mu kaidza ndi u òhulela u lemala hawe ngauri zwi khwathisedza vhundenwa:** Vho-Marita vha imelela Mashudu musi khotsi vha tshi khou mu kaidzela u vhuya vhusiku. Vho-Nefefe vha rwa Mashudu lune lwa òða u fhirisa tshikalo. Vhone vha vhona Mashudu a tshi khou tou vhengwa nga khotsi. Vho-Marita vha mu òtutuwedza uri a bvele phanda na u vhuya vhusiku.
- **U itela tshinwe na tshinwe ñwana o dzula a sa shumi tshithu zwi mu ñea vhubva na vhendenwa:** Kha bugu iyi ri wana Vho-Marita vha tshi mu itela tshinwe na tshinwe ene o dzula u fana na u mu bikela zwiliwa. Khwathisani a tshi kaidza mme awe uri vha ðo awelavho lini u shuma, Vho-Marita vha a mu sinyutshela vha fhedza ngauri vhone vha khou ita nyonyoloso. Musi Khwathisani a tshi sumbedza uri a vha khou ita nyonyoloso vha khou tou lema Mashudu, Vho-Marita vha

fhedza ngauri arali e nderiwa, ndi nderiwa yavho. Hu fhedza hu na tsemano khulu vhukati ha Khwathisani na Mashudu ine ya toḁa u bva nḁa ha tshanda.

- **U tendela Mashudu a tshi funana na Lufuno zwi tutuwedza vhundeḁiwa:** Khwathisani a tshi lingedza u kaidza u dzhiwa a tshi nga u a penga. Mashudu u vhudza Lufuno uri na mme awe vha ima na ḁa uri Khwathisani u ḁo mu mala naa. Izwi zwi ḁana uri Mashudu u a fara nyambedzano na mme awe nga ha vhatukana na uri mme awe vha a ḁivha mafhungo a u funana hawe na Lufuno. Musi hu tshi pfala uri Lufuno u na muḁiwe musidzana ane a funana nae, Vho-Marita vha tutuwedza Mashudu uri na ene kha fune muḁiwe mutukana.
- **U isa phanda na u tendela Mashudu a tshi funana na Tshibio zwi nanisa vhundeḁiwa na vhudabadaba hawe:** Kha bugu iyi Mashudu a tshi tou ḁangana na Tshibio u a mu ramba uri a tou ḁa hayani hawe. Tshibio u mbo ḁi tenda. Tshibio u swika hayani ha Mashudu a swielelwa zwavhudi nga Vho-Marita. Vho-Marita vha a vha bikela zwiliwa vha switula vho dzula fhalḁa ḁuni ya u lela. Vho-Marita vha a bva vha vha sia vhe vhavhili heneḁa ḁuni. Vho-Marita vha ita na u rengela Tshibio zwiambaro.
- **U imelela Mashudu a sa iti mishumo ya tshikolo zwi tutuwedza vhubva na vhundeḁiwa:** Mashudu u anetshelela mme awe nga zwe zwa bvelelela tshikoloni musu a songo ḁwala tshuḁwahaya ya Vho-Ludwevha. U vhudza mme awe uri Vho-Ludwevha vho mu rwa vha dovha vha mu ḁea mushumo. Vho-Marita hezwi a zwi vha takadzi na luthihi. Vho-Marita vha dzhia ḁiga ḁa u yela Vho-Ludwevha tshikoloni vha vha sema. Thohoyatshikolo Vho-Laḁani vha ya muḁini wa Vho-ḁefefe u vha vhudza nga nyimelele iyi. Vho-ḁefefe vha rwa Mashudu a shavhela ha mme awe.
- **Musi Vho-Marita vha tshi ima na Mashudu a tshi ri tshikoloni vha vho tou mu vhenga zwi mu vhangela vhubva na vhundeḁiwa:** Mashudu u ri u humbula na u tou ya u dzhena kha tshuḁwe tshikolo. Vho-Marita vha ri vha a tendelena nae kha mafhungo a u litsha tshikolo. Vha isa phanda nga ḁa uri arali ho vha hu na mutukana ane a anḁana nae a no shuma vha vhona hu khwiḁe a tshi tou mu ḁahela. Vho-Marita vha fhedza nga u mu vhudzisa arali a na thundu dzine vha nga mu ainela ene a tenda. U fhedza a vha fha thundu idzo a ya a eḁela.
- **U tutuwedza Mashudu uri a funane na Tsaiwani nga Vho-Marita zwi nanisa vhundeḁiwa na u vha phiranawe hawe:** Kha bugu iyi Mashudu a ḁangana na

Tsañwani wa garaba a re kha maḍuvha a u awela. Avha vhavhili vha mbo ḍi funana. Tsañwani u ṭalutshedza Mashudu uri ene u garaba ngeno Mashudu a tshi vhudza Tsañwani uri u kha ḍi vha tshikoloni nahone u khou pfa tsho mu netisa. Nyambedzano iyi i a hulela lune vha mbo ḍi tou ya u ima fhasi ha muḥadzi. Tsañwani u vhudza Mashudu uri ene u tshee khwaṭhi (ha athu u mala). Izwi zwi ita uri vha mbo ḍi tendelana kha ḷa u ṭahisana. Vha a langana nga ha u huma vhoṭhe. Musi ḍuvha ḷi tshi ṭoda u kovhela vha a onesana vha ya nga mahoro.

- **Musi Mashudu a tshi sema mme vha tshi vho mu hanela u ṭahela Tsañwani zwi ṭana u ṭamara ha vhula vhunderiwa he vha vhu ṭahulela.**

Vho-Marita vha khou ḍisola kha ndila ye vha alusa ngayo Mashudu. Vha tshi sedza vhutshilo havho vha vhona hu si tshe na vhuyo. Vha humbula vha fhedza. Vha dzhia philisi dza mahumimavhili vha dzi nwa. Nga muraru vha dzhia bambiri vha thoma u niwalela Vho-Nefefe vhurifhi. Musi vha tshi tou thoma u niwala theshano, vha fhelelwa nga maanda vha lovha.

- **U sa thetshesela ha Mashudu musu mme awe vha tshi mu hanela u ṭahela Tsañwani zwi ṭana vhunderiwa hawe zwa dovha zwa ita uri a thulwe nga goloi a lovhe.** Heḷeni u swika muḍini wa Vho-Managa na lufhanga a vhudzisa Tsañwani uri thelegiramu ya Mashudu ndi nga mini yo rumelwa hune ene Heḷeni na Tsañwani dzula hone. U bva afha Heḷeni a livha kha Mashudu o fara lufhanga. Mashudu a tshuwa a vhudza Heḷeni uri ene o vha a sa zwi ḍivhi zwauri Tsañwani o mala. Heḷeni ha kholwi zwine Mashudu a khou amba. U a mu pandamedza nga lufhanga. Mashudu u shavhela badani a thulwa nga goloi a lovha. Tsañwani na Heḷeni vha tshuwa lune vha si tsha ḍivha zwine vha nga ita. Heḷeni u amba zwauri o vha a tshi khou tou mu shushedza o vha a sa ḍo mu ṭhavha.

INWE NDILA INE NA NGA I SHUMISA U SENGULUSA MUHUMBULO MUHULWANE I NGA VHA HEI:

Marangaphanda

Thero / Muhumbulo muhulwane ndi mafhungo ane muñwali a khou ñwala nga hao. Kha ñirama iyi thero / muhumbulo muhulwane ndi vhundeñwa. Muñwali u ri bveledzela Mashudu e ñwana o lemiwaho nga mme awe. U lemala ha Mashudu hu bveledza mafhanza kha vhone mme na ene ñwana, vhunga vhothe zwo vha vhangela lufu. Diramani iyi muñwali u shumisa zwiwo zwo fhambanaho a tshi itela u tana vhundeñwa ha Mashudu he ha fhedza ho vha na masiandaitwa a si avhudi.

Mbuno

- Musi Mashudu a tshi vhuya vhusiku khotsi awe vha tshi lingedza u mu kaidza mme awe Vho-Mariṭa vha a mu imelela vha ri a litshiwe a tambe na vhañwe. Musi Vho-Ñefefe vha tshi lingedza u kaidza Mashudu nga u tou mu rwa musu vho pfa nga Khwaṭhisani uri u vho ita zwa vhatukana, Vho-Mariṭa vha a vha sema vha ita na u vha vhudza uri vha vhenga Mashudu vha funa Khwaṭhisani. Vho-Ñefefe vha luṭana na mufumakadzi wavho Vho-Mariṭa musu vha tshi lingedza u vha kaidzela u lema havho ñwana Mashudu.
- Vho-Mariṭa vha sasaladza Khwaṭhisani musu a tshi lingedza u vha eletshedza uri vha songo lema Mashudu nga u mu itela mishumo ya hayani hu si na zwine a khou ita.
- Vho-Mariṭa vha bikela Mashudu na u mu itela tie ene o dzula a tshi khou pennda ñala. Musi Khwaṭhisani a tshi lingedza u mu kaidza mme awe vha a mu imelela.
- Vho-Mariṭa vha tuṭuwedza Mashudu uri a fune vhaṭhannga vhanzhivhanzhi sa Lufuno, Tshibio na Tsañwani.
- Vho-Mariṭa vha lema Mashudu nga u mu tendela a tshi dzhenisa vhatukana muḍini vha ita na u vha bikela zwiliwa na u vha rengela zwiambaro.
- Vho-Mariṭa vha sema Vho-Ludwevha mudededzi wa Mashudu nge vha mu rwa a songo ita mushumo wa tshikolo. Vho-Ñefefe vha tshi lingedza u kaidza Mashudu nga

riwambo wa u sa ita mushumo wa tshikolo Vho-Marita vha tutuwedza Mashudu uri a tou diwanela munna wa garaba a shavhele nae tshikhuwani.

- Mashudu u tangana na Tsaniwani wa garaba we a mu fhulufhedzisa uri u do mu mala. Vho-Marita vha tutuwedza Mashudu uri a mu tafele nga u tavhanya a shavhele tshikhuwani.
- Vho-Marita vha seiswa nga Mashudu musi vha tshi lingedza u mu thivhela uri a songo tsha tuwa na Tsaniwani tshikhuwani nge vha vha na muloro wa musi a tshi khou vhulawa nga u tou thavhekanyiwa. Mashudu u vutshela mme awe a ri ndi vhone vho mu lemaho, o vha a tshi do vha o ita zwa tshikolo. Ene u fhedza a tshi tafele Tsaniwani naho mme awe vha sa tendi.
- Vho-Marita vha fhedza nga u guma philisi vha lovha ngeno Mashudu a tshi thulwa nga goloi musi a tshi khou gidimedzwa nga mufumakadzi wa Tsaniwani a fhedza o lovha.

Magumo

Muniwali wa dirama iyi o kona u shumisa zwiwo zwo fhambanaho u bveledza muhumbulo muhulwane wa u lemala ha Mashudu. U lunzhedzana ha zwiitei izwi zwi ita uri mutodo muhulwane wa nganea iyi u bevele khagala nahone u tendisee. Nangoho u lema hu fhira u lotshelwa.

3.2 VHATAMBI / VHABVUMBEDZWA

Vhatambi / Vhabvumbedzwa

- Vhatambi / Vhabvumbedzwa ndi vhathukhumbulelwa vhane muniwali a vha shumisa buguni yawe.
- Vhatambi / Vhabvumbedzwa buguni ya dirama ndi vhone vha faredzaho nyaluwo ya puloto.
- Nyito dzothe dzine ra tangana nadzo buguni ya dirama dzi vha dzo bveledzwa ho shumiswa vhenevha vhatambi / vhabvumbedzwa.

- Tshaka dza vhatambi / vhabvumbedzwa ndi dzone dzine dza shumiswa nga muñwali musi a tshi totomodza mudzedze wa puloto kha bugu ya ðirama.
- Vhatambi / vhabvumbedzwa buguni ya ðirama vha khethekanywa vha bva tshaka dzo vhalaho.
- Tshaka idzi dza vhatambi / vhabvumbedzwa dzi na zwiṭalusi dzazwo zwine ngazwo vhavhali vha gaidi iyi vha kona u pfesesa na u kona u topola mutambi buguni uri ndi wa lushaka-ḁe.
- Musi muvhali a ḁisendeka nga zwiṭalusi izwi u ya nga u fhambana hazwo u ya kona u fhambanya mutambi kha muñwe ngae. Vhatambi / vhabvumbedzwa ri nga kona u vha fhambanya nga zwine vha zwi ita ngomu buguni ya ðirama.

3.2 TSHAKA DZA VHATAMBI / VHABVUMBEDZWA NA ZWIṬALUSI ZWAVHO

3.2.1. Mutambi Dendele [Phurothagonisi]

- Mutambi / Mubvumbedzwa uyu ndi uḁa ane buguni ya ðirama ri tea u thoma nae ra dovha hafhu ra fhedza nae.
- Mafhungo a wanalaho buguni ya ðirama a ḁisendeka nga mutambi / mubvumbedzwa uyu. Naho ri tshi nga wana hu tshi bveledzwa muñwe mutambi / mubvumbedzwa mutuku zwenezwi bugu i tshi khou bvela phanda, tshivhangalelwa hu vha hu u faredza mafhungo a uyu a vhidzwaho u pfi dendele uri bugu i kone u bveledzwa zwavhuḁi.
- Mutambi / mubvumbedzwa wa lushaka ulu ndi ene ane thaidzo ine ra ṭangana nayo buguni ya ḁisendeka khae.
- Mutambi / mubvumbedzwa uyu ri tea u mu vhona nga ngomu buguni iyi a tshi pikiswa nga mupikisi.
- Mutambi / mubvumbedzwa uyu ri mu vhona a tshi lusa u tandulula thaidzo ine a vha nayo.
- Mutambi / mubvumbedzwa uyu ri tea u mu vhona a tshi kunda kana a tshi kundwa nga thaidzo ye a thoma nayo.

3.2.2 Mutambi / mubvumbedzwa mupikisi [anthagonisi]

- Mutambi / mubvumbedzwa uyu ndi ene ane a lwa nga ndila dzothothe uri uyu ane a pfi mutambi dendele a si swikelele zwine a khou toda u swikelela zwone.
- Ndi ene ane a ima phanda ha mveledziso ya mutambi / mubvumbedzwa dendele.
- Mutambi / mubvumbedzwa uyu ndi ene ane a ita uri dendele a sa le lu difhaho vhutshiloni hawe ha duvha liiwe na liiwe. Mitsiko yothe u i luka a tshi toda uri dendele a sa vhuye a swikelela zwine a tea u zwi swikelela. A nga shumisa nyito dzi vhonekano kana a shumisa zwiwo zwo fhambanaho u itela uri a swikelele zwine a toda.
- Mvelaphanda ya dendele i thithiswa / thivhiwa nga mutambi / mubvumbedzwa uyu.

3.3.3 Mutambi / mubvumbedzwa mulutanyi [thirathagonisi]

- Mutambi / mubvunbedzwa uyu sa musu dzina li tshi dibula, tshawe ndi u lutanya avha vhatambi / vhabvumbedzwa vhavhili vhane vha vha mupikisi na dendele.
- Musu ri tshi wana vhatambi / vhabvumbedzwa avha vhe kha phambano zwi vha zwo sikiwa kana u simuwa kha mutambi / mubvumbedzwa uyu ane a pfi mulutanyi.
- Mutambi / mubvumbedzwa uyu ndi muya wa murwelahothe.
- Namusi a ima na mutambi / mubvumbedzwa dendele, matshelo u dovha a ima na mupikisi, a tshi sola ula mutambi / mubvumbedzwa we a ima nae u thoma.
- Mutambi / mubvumbedzwa uyu wa mulutanyi ha na vhuimo. U ima na onoyo mutambi / mubvumbedzwa ane nga tshifhinga itsho u vha a na zwine a nga mulutanyi ngazwo kha vhutshilo.

3.2.2. TSENGULUSO YA VHATAMBI / VHABVUMBEDZWA KHA BUGU YA *U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA*

Musi ni tshi ita tsenguluso ya bugu ya dirama ni tea u dzhiela ntha heli fhungo: Zwi nga itea uri tshaka dza vhatambi dze na wana dza vha dzo fhambana na idzo dzo bulwaho afho ntha. Mutambi / mubvumbedzwa a sa fushi thodea, a songo kombetshedzwa. Afha musu hu tshi senguluswa mutambi / mubvumbedzwa hu fanela u dzhielwa ntha zwitalusi zwa lushaka zwo tea, tenda ha vha na thikhedzo i pfallaho ya zwiwo zwi bvaho buguni. Arali a dendele sa tsumbo, kha ri wane e na thaidzo u bva mathomoni u swika bugu i tshi fhela. Arali a vha mutambi / mubvumbedzwa ane a galela ndilani ni fanela u sedza uri zwiwo zwi bvelelaho afho buguni zwi tshi ya phanda zwi kha di mu kwama naa. Arali zwi tshi kha di mu kwama u a tenda u vha mutambi dendele. Tsha ndeme divhani zwitalusi zwa vhatambi / vhabvumbedzwa lwa tshothe uri ni kone u vha sengulusa buguni iyi. Tsha ndeme ndi u vhala bugu na kona u da na tsheo ya uri mutambi / mubvumbedzwa uyu ndi wa lushaka lufhio.

Mutambi / mubvumbedzwa dendele [phurothagonisi]

- Mutambi uyu ndi uja ane buguni ya dirama ri tea u thoma nae ra dovha hafhu ra fhedza nae. Henefha mathomoni a bugu ri tea u mu vhona e na thaidzo. Mafhungoni a dirama iyi ri vhona Vho-Nefefe vhe vhona vha re na thaidzo ya riwana wavho Mashudu ane a khou vhuya hayani vhusiku. Ri wana vha tshi lingedza u tandulula thaidzo iyi nga u mu kaidza na u tou mu rwa. Vha ramba mutangano wa muta, muga hu u lusa u disa thandululo ya thaidzo iyi.
- Mafhungo a wanalaho buguni ya dirama a nanisa thaidzo ine dendele a vha nayo. Thaidzo ine ra tangana nayo buguni iyi i nana u aluwa musu Vho-Marita vha tshi kondisela Vho-Nefefe sa mutambi dendele, nga u vha tutuwedza

Mashudu uri a bvele phanda na u vhuya vhusiku, zwine izwi zwi lwa tshothe na kuhumbulele kwa dendele.

- Mutambi uyu ri tea u mu vhona nga ngomu buguni iyi a tshi pikiswa nga mupikisi. Sa dendele Vho-Nefefe ri wana vha tshi pikiswa nga mufumakadzi wavho Vho-Marita. Vho-Marita vha ima na riwana wavho Mashudu, vha a mu tutuwedza a tshi funana na vhatukana. Vho-Marita vha isa phanda na u lema Mashudu nga u ita mishumo yothe ene o dzula. Mafhungo aya a sinyusa Khwathisani ane a ima na khotsi awe. Vho-Nefefe vha funa riwana wavho Mashudu a tshi futelela kha zwa pfunzo. Vho-Marita sa mupikisi a vha vhoni ndeme ya pfunzo. Izwi ri zwi vhona musi vha tshi ya u sema Vho-Ludwevha vhane vha kaidza Mashudu kha u sa ita hawe mishumo ya tshikolo
- Mutambi uyu ri mu vhona a tshi khou lingedza / lusa u tandulula thaidzo ine a vha nayo buguni iyi. Mafhungoni a dirama iyi Vho-Nefefe vha lingedza u tandulula thaidzo ine vha vha nayo ya uri Mashudu ha iti mishumo ya tshikolo na u thonifha vhadededzi nga u tou mu rwa ene a shavhela kha mme awe.
- Mutambi uyu ri tea u mu vhona a tshi kunda kana a tshi kundwa nga thaidzo ye a thoma nayo. Diramani iyi Vho-Nefefe vho kundwa nga thaidzo ye vha bva nayo mathomoni. Musi Vho-Nefefe vha tshi wana uri Mashudu o tahela tshikhuwani, vha dzhia liga la u sokou tanzwa matso vha lavhelesa.
- Mutambi uyu kha mathakheni ri vhona zwi tshi mu vhifhela kana zwa mu nakela. Mafhungoni a dirama iyi, Vho-Nefefe zwi a vha vhifhela. Izwi ri zwi vhona musi Vho-Nefefe vha tshi lovhelwa nga mufumakadzi wavho Vho-Marita na riwana wavho Mashudu. Naho vho vha vho dzhia liga la u fhumula, mpfu idzi vhuvhili hadzo dzi a vha kwama. Izwi zwi mbo nanaha u khwathisedza uri Vho-Nefefe vha thoma vhe na thaidzo vha di dovha vha fhedza vhe na thaidzo ngauri u lovhelwa nga mufumakadzi na riwana e mafhungo a vhavhaho na u vha toda uri vha dzhie vhudifhinduleli ha u dzudzanya mbulungo.

(Afha kha thodea iyi musengulusi a nga di vha na kuwe kuvhonele, a da na dendele wawe tenda a tikedza nga mbuno dzo khwathaho, a tshi ima nga zwitalusi na zwiwo zwi re ngomu buguni iyi).

Mutambi Mupikisi [Anthagonisi]

- Mutambi uyu ndi ene ane a lwa nga ndila dzothe uri mutambi dendele a si swikelele zwine a khou toda zwone. Mutambi wa lushaka ulu kha dirama iyi ndi Vho-Marita. Vho-Marita ndi vhone vhane u tou bva mathomoni a bugu vha sa ime na fhungo la Vho-Nefefe vhane vha khou kaidza riwana Mashudu nge a vhuya vhusiku. Vha a tutuwedza Mashudu uri a vhuye vhusiku ngauri a sa ralo ha nga wani munna wa u mu mala. Vha ita na u tou mu imelela musi a tshi vhuya vhusiku ngauri vha ri vha vha vho tou mu ruma. Vhupikisi hovhu ndi hone hu nanisaho u lemala ha Mashudu.
- Mutambi uyu ndi ene ane a ima phanda ha mveledziso ya mutambi dendele. Vho-Marita a vha funi Mashudu a tshi dzhena tshikolo, tshavho vha funa a tshi ita zwa vhatukana. Vho-Nefefe sa muanewa dendele vha funa riwana wavho a tshi dzhena tshikolo o tou futelela lwa tshothe. Ula muta wavhudi we vha vha vha tshi khou lingedza u u fhata, a wo ngo tsha konadzea.
- Mutambi uyu ndi ene ane a ita uri dendele a sa le lu difhaho vhutshiloni hawe ha duvha liiwe na liiwe. Vho-Marita a vho ngo vhuya vha ita uri Vho-Nefefe vha difhelwe nga vhutshilo na luthihi. Vho-Marita vha ita tshiiwe na tshiiwe tsha u lema Mashudu muga hu u itela uri dendele a si vhuye a kunda diramani iyi. Vha dzhenisa vhatukana vhane vha funana na Mashudu mudini wa Vho-Nefefe. Vha sema Vho-Ludwevha vhane vha funa Mashudu a tshi ita mishumo ya tshikolo zwine zwa funwa nga Vho-Nefefe.

(Afha musengulusi a nga di vha na kuriwe kuvhonele, a da na mupikisi wawe tenda a tikedza nga mbuno dzo khwathaho, a tshi ima nga zwi talusi na zwiwo zwi re ngomu buguni iyi).

Mutambi muluṭanyi [Thirathagonisi]

Mutambi uyu tshawe ndi u luṭanya dendele na mupikisi. Diramani iyi Mashudu u bveledzwa e muluṭanyi. Ri vhona a tshi luṭanya khotsi awe Vho-Ṛefefe na mme awe Vho-Marita. Vho-Ṛefefe vha funa riwana wavho a tshi ita zwi divhaleaho afha muṭani ngeno ene Mashudu a tshi ita zwa thungo a tshi tikedzwa nga mme awe vhane vha funa zwo fhambanaho na zwine Vho-Ṛefefe vha ṭoda zwone. U vhuya hawe vhusiku na zwone zwi diṣa maluṭa muṭani vhukati ha mme na khotsi. Mashudu ha shumi afha hayani, u shumelwa nga vhone mme ene o dzula zwawe, zwine zwa sinyusa Khwathisani ane a ima na khotsi awe Vho-Ṛefefe.

- Mashudu u funa vhatukana, zwine zwa diṣa khudano afha muṭani vhukati ha avha vhavhili. U dovha hafhu a sa ite mishumo ya tshikolo na u ṭhonifha vhadededzi vhawe zwine na zwone avha vhavhili zwi a vha fhambanya vhukuma.
- Musi ri tshi wana vhatambi / vhabvumbedzwa avha vhe kha phambano zwi vha zwo sikiwa kana zwo simuwa kha mutambi onoyu ane a pfi muluṭanyi.

(Afha musengulusi a nga di vha na kuiwe kuvhonele, a da na muluṭanyi wawe tenda a tikedza nga mbuno dzo khwathaho, a tshi ima nga zwitalusi na zwiwo zwi re ngomu buguni iyi).

Vhane vhatambi / vhabvumbedzwa vhathusi buguni ya dirama.

Avha ndi vhaḷa vhatambi / vhabvumbedzwa vhane a ri ṭangesi navho diramani iyi. Muṛwali u shumisa vhatambi / vhabvumbedzwa avha u itela u bveledza muhumbulo muhulwane / mafhungo awe nga ngona. Vhatambi / Vhabvumbedzwa avha vha thusedza kha u bveledza puloto yawe u bva mathomoni u swika mafheloni hu si na vhuleme.

Mutambi / mubvumbedzwa wa raundu

Mutambi wa lushaka ulu ndi uḷa ane u ya shanduka. Kutshilele kwa mutambi uyu ku a vhoneḷa uri ndi kwa muthu a tshilaho. Hune ha takalea u ya takala. A diniwa sa muthu a tshilaho na ene u ya dinalea. Sa muthu muṛwe na muṛwe arali a sinyuswa na ene ni a kona u mu vhona a tshi sinyuwa sa muthu ane a vha na vhutshilo.

Mutambi / Mubvumbedzwa vha Fulethe.

Uyu ndi uḽa mutambi ane buguni ya ḽirama ni mu vhona a sa shanduki. O fhambana na uḽa wa raundu ngauri uyu ha shanduki. Ha nyanyuwi naho hu tshi ḽa zwithu zwi takadzaho kana zwi vhavhaho. Kha dzibugu dzashu dza ḽirama zwi a konḽa u tou wana mutambi wa lushaka ulu ane ha shanduki kha vhutshilo. Izwi a zwi ambi uri arali a nga wanala buguni zwi vha zwo khakhea. Sa mutambi wa lushaka ulu ri a ḽi lavhelela u tangana nae vhutshiloni.

NYOLO / KUOLELWE KWA VHATAMBI / VHABVUMBEDZWA

Musi muḽwali a tshi bveledza vhatambi / vhabvumbedzwa kha bugu ya ḽirama u shumisa nḽila dzo fhambanaho. Inwi sa muvhali wa bugu ni tea u ḽivha mvumbo ya mutambi nga nḽila ye muḽwali wa bugu a mu vheisa zwone.

- **Nḽila ya u rina dzina**

Kha nḽila heyi ndi fhaḽa hune dzina ḽa mutambi ḽi nga elana na zwiito zwawe kana ḽa tou fhambana tshoḽhe na zwiito zwawe. Nwana a nga vhidzwa u pfi Ndidzulafhi, na ngoho buguni yoḽhe ra wana hu si na fhethu hune a nga ḽiwana a tshi dzula hone. Dzina ḽa mutambi ḽi elana na zwiito zwawe henefho buguni.

Kha bugu ya “U lema hu fhira u lotshelwa” hu na mutambi Mulalo. Samusi dzina ḽi tshi tou ḽibula uri u funesa mulalo ngauri afha buguni ri pfa a sa tuḽuwedzi dzikhakhathi. Vhathu vha tshi fhambana ene u lwela uri hu vhe na nyandano. Nga nḽhani ha u funa hawe mulalo na mikhwa yavhuḽi, muḽani wa hawe a ri vhuyi ra pfa hu na u fhambana ha vhabebi.

- **Ndila ya u buletshedza**

Mutambi uyu sa muvhali ni nga kona u mu dzumbululelwa musi o tou buletshedzwa nga munwali kana nga munwe muanewa ngae. Mutambi uyu a nga buletshedzwa ra kona u mu ðivha uri ndi mutambi-ðe. Tsumbo: U taniwa ha lunako lwa Mashudu na mme awe Vho-Marita. Muñwali u buletshedza Mashudu na Vho-Marita vha vhatambi vho vhumbwaho zwavhuði vhukuma. Nga ito la muhumbulo ri a kona u zwi vhona zwauri vhathu avha vho naka nga maanda.

- **Ndila ya u tou anetshela**

Mutambi uyu ni nga mu vhona na mu ðivha musi o anetshelwa nga hae.. Muñwali a nga anetshela mutambi inwi sa muvhali na kona-ha u mu ðivha uri ndi wa mvumbo-ðe.

- **Ndila ya mufhindulano**

Musi vhatambi / vhabvumbedzwa vhe kha mufhindulano ni a kona u ðivha uri uyu mutambi ndi muthu-ðe. Zwi nga itea kha mufhindulano na wana uri hoyu muthu u na vhutsha kana ndi muthu wa vhulenda. Kha nyambedzano ya vhatambi / vhabvumbedzwa ni nga wana mutambi a tshi semana na muñwe mutambi ngae. Nga kha yeneyi tsemano ni a kona u mu ðivha uri uyu mutambi ndi wa vhutsha kana zwiñwevho. Mafhungoni a ðirama iyi Mashudu musi a tshi khou fhindulana na Lufuno u tou pfala zwavhuði uri u na vhutsha a dovha a vha musidzana o ðalaho vhundenwa khae.

- **Ndila ya u diandadza**

Kha ndila heyi ya u ola mutambi, muthu u tou diandadza inwi sa muvhali na kona- ha u mu divha uri ndi muthu-de. Kha dirama yashu Mashudu u ditana e mutambi a sa fhiri munna. Kha dirama iyi ri wana a tshi tshintsha vhanna sa zwiambaro. Buguni u funana na Lufuno na Tshibio a fhedzisela nga u tahela Tsaniwani ula wa garaba. U bva hawe a tuwa kilasini ya Vho-Ludwevha zwi ri tanela mvumbo ya vhundeinwa na u shaya thonifho.

[Lingedzani u u vula iyo bugu yo randelwaho uri ni wane dziinwe tsumbo dzo dziaho kha tshiteinwa tshinwe na tshinwe]

3.3. KHUDANO

Khudano kha dirama ndi u fhambana vhukati ha vhatambi / vhabvumbedzwa kana zwigwada kana na muthu ene mune. Khudano iyi i nga vha vhukati ha mutambi na mutambi / zwigwada kana mutambi ene mune e ethe. Khudano i nga vhangwa nga kutshilele, zwine vhatambi vha tenda khazwo, kuhumbulele, tsemano, thaidzo kana zwiinwe zwinzhi.

- Khudano ine ya itea vhukati ha mutambi na mutambi, tsumbo, ni nga wana vhatannga vhavhili vha tshi khou lwela musidzana.
- Khudano ine ya itea kha mutambi e ethe, tsumbo: Mutambi a nga tangana na nyimele ine ya nga mu sia o dada / e dziedzini. Afha-ha ndi fhalu hune mihumbulo yawe ya lwedzana, a sa divhi uri a nga dzhia ifhio tsheo kha khaedu ine a vha khayoy.
- Khudano ine ya vha vhukati ha vhurereli, tsumbo: Vhatambi vha tshi fhambana nga mulandu wa u fhambana ha vhurereli havho.
- Khudano ya vhukati ha zwigwada, tsumbo: Kha zwigwada ni nga wana phambano i tshi vhangwa nga kuhumbulele kwo fhambanaho.

3.3.1 TSHAKA DZA KHUDANO

- Khudano ya nda
- Khudano ya ngomu

Khudano ya nnda

Khudano ya nnda ndi u fhambana ha vhatambi / vhabvumbedzwa hune ha tou vhone hu khagala. Vhatambi / vhabvumbedzwa vha nga tou semana, vha lwa na u ita zwiwe na zwiwe zwine zwa tou vhone uri vha khou fhambana.

Khudano ya nga ngomu

Khudano ya ngomu ndi ine ya wanala kha mutambi ene mune. Mutambi u vha a tshi khou lwa nga muhumbulo a sa divhi uri a nga dzhia tsheo ifhio. Mutambi u vha a tshi khou timatima, a tshi ri u a dzhia tsheo a dovha a vhona unga a si yavhudi. Khudano iyi ya sa langiwa zwavhudi i nga vhangamabulayo / mpfu dza tshivutshela.

3.3.2 TSENGULUSO YA KHUDANO

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA

Marangaphanda

Khudano ndi u fhambana ha mihumbulo / u sa andana vhukati ha vhatambi / vhabvumbedzwa kana kha mutambi / mubvumbedzwa ene mune. Khudano i na khethekanyo mbili - ya nnda na ya ngomu. Khudano buguni iyi yo disendeka kha kutshilele ku sa tangedzeiho na u lwa ha Mashudu mutani wa Vho-Nefefe.

Mbuno

Khudano i khou vha hone Mashudu a tshi vhuya hayani lo no kovhela. Izwi zwi sinyusa khotsi awe Vho-Nefefe lune vha ita na u mu rwa.

- Mashudu u kudana na khaladzi awe Khwathisani nga iwambo wa vhubva, lune a tou itelwa mishumo ya hayani nga mme ene o dzula. U itelwa tie, u bikelwa vhuswa, u kuvhelwa na u ainelwa nga mme awe, zwi dzulela u sinyusa Khwathisani zwa ita na uri hu dzule hu na khudano vhukati ha avha vhavhili.

- Vho-Marita vha fhambana na Khwathisani musi a tshi lingedza u vha eletshedza uri vha songo lema Mashudu nga u mu itela mishumo ya hayani hu si na zwine a khou ita.
- Vho-Nefefe vha kušana na mufumakadzi wavho Vho-Marita musi vha tshi lingedza u vha kaidzela u lema havho niwana Mashudu.
- Mashudu u kušana na khotsi awe musi vha tshi mu kaidza na u mu rwela u andana hawe na Lufuno.
- Hu vha na khudano ine ya bvelela vhukati ha Lufuno na Mashudu. Mashudu u sinyuwa ngauri Lufuno a sumbedza u mangadzwa nga divha ha mme a Mashudu uri vha a funana. Lufuno u sumbedza u sa zwi takalela.
- U funana ha Mashudu na Tshibio zwi mu fhambanya na Lufuno.
- U sa niwala tshuniwahaya ha Mashudu zwi mu fhambanya na u mu rwise nga Vho-Ludwevha, mudededzi wawe.
- Mafhungo a u kaidza na u rwa Mashudu nge a si niwale tshuniwahaya a lutanya Vho-Marita na thohoyatshikolo Vho-Laṭani na mudededzi Vho-Ludwevha lune vha tou ita na u semana.
- Vho-Nefefe vha lutana na Mashudu vha ita na u mu rwa nge vha pfa uri ha niwali mishumo ya tshikolo.
- U funa Lufuno na Tshibio nga tshifhinga tshithihi nga Mashudu, zwi lwisa avha vhatannga vhavhili ha kundwa Lufuno.
- U andana na u disa Tsaniwani mudini wa Vho-Nefefe zwi vhangwa khudano dzi sa takuwi. Khwathisani o fhedza o rwa Mashudu na mme awe, Vho-Nefefe na vhone vha fhedza nga u rwa Vho-Marita vha tshi ri ndi vhone vhane vha khou tutuwedza niwana uri a pfane na vhatannga vhanzhi-vhanzhi.
- Izwi zwi dovha hafhu zwa ita uri Vho-Nefefe vha si tsha amba na u la zwiḽiwa zwo bikwaho nga Vho-Marita.
- Mashudu u semana na mme awe musi vha tshi sumbedza u sa pfesesa uri a ye tshikhuwani zwine zwa vhangwa nga muloro we vha vha nawo.
- Heleni u fhambana na Mashudu nge a zwi wana uri u khou mu dzhiela munna. Heleni a shushedza Mashudu nga lufhanga lwe a vho fhedza o dzhena badani nga u gidima a thulwa nga modoro a lovha.

Khudano ya ngomu

Khudano iyi a i vhonali nga maṭo. Ni wana mutambi a tshi vha na mihumbulo i hanedzanaho kha ene muṅe e eṭhe. U vha a si tsha divha tshine a nga ita tshone. Tsumbo dzi wanalaho kha iyi dirama ndi dzi tevhelaho:

- Hu vha na khudano ya nga ngomu musi Vho-Mariṭa vha tshi vho disola kha zwe vha ita zwa u lema riwana wavho Mashudu nga u mu tendela a tshi ṭahela Tsaiwani. Musi vha humbula muloro wa musi Mashudu a tshi khou ṭhavhekanywa nga lufhanga na u senwa nga ene Mashudu musi a tshi ṭahela Tsaiwani vha wana zwi tshi vha kela maṭari. Mihumbulo i ri u lwedzana vha fhedza nga u guma philisi vha lovha.

Magumo / Phendelo

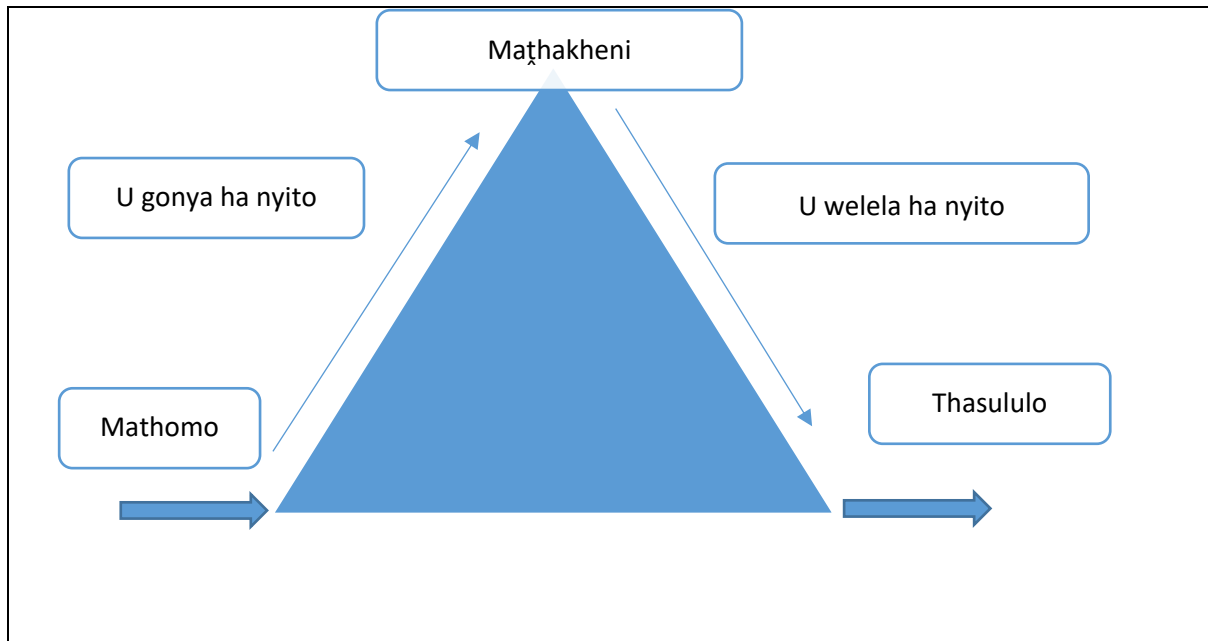
Muiwali wa dirama iyi o kona u bvisela khagala khudano lune zwa kona u totomodza puloto ya iyi dirama zwavhuḍi. Khudano i vhangwa nga kutshilele ku sa ṭanganedzeiho kwa Mashudu na u lemiwa hawe nga mme awe Vho-Mariṭa.

3.3 PULOTO

Puloto ndi ndunzhe-ndunzhe ya mafhungo zwi tshi ya nga u tevhekana ha zwiwo u bva mathomoni a dirama u swika magumoni ayo. Afha ndi hune tshiwo/tshiitei tshinwe tsha bveledza tshinwe zwi tshi khou fhaṭa mudzedze muthihi wa mafhungo. Nga maṅwe maipfi kha puloto ndi fhaṭa hune ra wana thaidzo i tshi disa inwe u bva mathomoni a bugu u ya mathakheni na u swika kha thandululo. Puloto i a khethekanywa ya bva zwipiḍa zwo vhalaho, sa mathomele, u bveladza mafhungo / nyito i takuwaho / gonyelaho nṭha, mathakheni / mathakheshandwa, nyito i waho na thasululo / tsheo.

Puloto ṭhukhu yone i nga ṭalutshedzwa sa thusedzi ya nyito i tshimbilaho yo vhambela na puloto khulwane ya dirama. Puloto ya lushaka ulu i bveledzwa nga vhatambi / vhabvumbedzwa vhathusi hu si mutambi dendele kana mupikisi. Puloto khulwane a i koni u bveledzea zwavhuḍi arali i sa khou thusedzwa nga puloto ṭhukhu.

Puloto i nga vhekanywa nga ndila i tevhelaho:

Mathomo:

Afha ndi mathomoni a ḍirama hune ha vhone vhatambi / vhabvumbedzwa vhahulwane, fhethuvhupo na tshifhinga. Ndi henefha kha mathomo hune ha bveledzwa mutambi dendele na thaidzo yawe. Mathomoni ndi hune na tea u vhona vhushaka vhukati ha vhatambi / vhabvumbedzwa. Khuḍano ine na ḍo ṭangana nayo i simuwa hone.

U gonya ha nyito / U bveledza mafhungo:

Kha tshipiḍa itshi tsha ḍirama ri wana zwiwo zwinzhi zwine zwa tevhekana zwi konḍiselaho mubvumbedzwa muhulwane / dendele. Zwiwo izwi zwi ṭuṭula dzangalelo, zwa dovha zwa khadela muvhali kha u humbulela zwine zwa ḍo tevhele. Ndi henefha hune vhabvumbedzwa vhahulwane vha lusa nga nḍila dzoṭhe u lwa na thaidzo ngeno khuḍano dzi tshi khou ralo u takuwa. U aluwa ha nyito hune ra bva naho mathomoni hu ri livhisa kha maṭhakheni a ḍirama.

Mathakheni / Mathakheshandwa

Afha ndi hone hune mafhungo a vha o swika tshiuludzani. Mathakheni ndi tshipida tshi takadzesaho kana tshi vhavhesaho tshine tsha vha tsha ndeme kha dirama. Afha ndi hone kha mbilu ya dirama. Ndi tshipida tshi sa thivheleho, tshine arali tsha swika tsho swika. Afha ndi hone ra nga vhona dendeke zwi tshi mu vhifhela kana zwa mu nakela. Thaidzo ye dendeke a thoma nayo i vha yo no tou hulela tshothe. Afha ndi:

- Tshivhindini tsha mafhungo.
- Buluvhutsini (zwi vha zwi khou konda tshothe).
- Hune ha duba buse.
- Hune ha nga di vha na madakal / zwililo.

Mathakheshandwa: Tshipida itshi tshi di vha tshi mathakheni, hu tou vha uri nyito / zwiitei zwi bvelelaho afha zwi vha zwi songo lavhelelwa na luthihi. Zwi bvelelaho afha zwi akhamadza na riṅe vhavhali nga uri ri vha hu na zwe ra levhelela uri hu do itea zwone, fhedzi ha ya ha itea zwiṅwe zwa thungo-thungo zwe zwa vha zwi songo lavhalelwa na khathihi. Afha ndi musi ndavhelelo ya maimo a nṅha kana i sengenedzaho i si tsha swikelea kana musi vhudzivha ha puloto ya dirama vhu tshi sokou ngalangala nga nṅhani ha zwiwo zwi sa ri tshithu.

U welela ha nyito / Nyito i waho

Tshipida itshi tshi wanala nga murahu ha mathakheni. Afha thaidzo khulwane i a tandululea. Vhulombo he dendeke a vha e naho u swika mathakheni, kha tshipida itshi ri wana hu tshi khou tandululea.

Thasululo / Tsheo

Tshipida itshi tsha swika tsho swika, a hu na u humela murahu. Zwi nga tou fanyiswa na u kovhela ha duvha. Na u funa hani, la kovhela a hu na ane a nga li humisela murahu. Afha mafhungo a vha o swika magumoni. Khudano dze ra dzi vhona u bva mathomoni a dirama dzi a fhela. Vho fhenywaho kana vho fhenyaho vha a bvela khagala, nga maanda mutambi muhulwane.

4.1. TSENGULUSO YA PULOTO:

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA

Mathomo

- **Afha ni tea u vhona muñwali a tshi ni bveledzela mutambi dendele na thaidzo ine a khou tangana nayo.** Buguni iyi ri tangana na Vho-Nefefe sa mutambi dendele ane a vha thoho ya muta. Henefha hu na fhungo li sa vha fari zwavhudi na luthihi la musu Mashudu a tshi vhuya vhusiku. Vho-Marita a vha vhuyi vha vhona kha u vhuya vhusiku ha Mashudu hu na tsho khakheaho khazwo.
- **Ri a kona u vhona khudano.** U vhuya vhusiku honohu hu mbo di vhangana khudano i sa takuwiho mutani. Vho-Marita na Vho-Nefefe vha fhambana nga kuhumbulele. Vho-Nefefe vha vhona u vhuya vhusiku ha Mashudu zwo khakhea vhukuma ngeno Vho-Marita vha sa vhoni vhukhaki khazwo ngauri vha a mu tutuwedza uri a bevele phanda nazwo, u itela uri a kone u wana muthu wa u mu mala.
- **Ni a kona u vhona vhatambi / vhabvumbedzwa vhahulwane:** Henefha mathomoni muñwali u ri nea vhatambi / vhabvumbedzwa vhahulwane vhane vha vha Vho-Nefefe, Vho-Marita, Mashudu na Khwathisani. Vhatambi avha vhothe ndi mirado ya muta wa Vho-Nefefe. Henefha kha vhenevha vhatambi muñwali u ri bveledzela thaidzo i re hone mutani.
- **Ni a kona u vhona na mutambi mulutanyi:** Buguni iyi mutambi mulutanyi mutani wa ha Nefefe ndi Mashudu. Mashudu u lutanya Vho-Nefefe na Vho-Marita nga nthani ha u vhuya hawe vhusiku.
- **Muñwali u bvisela khagala fhethuvhupo na tshifhinga:** Mafhungo aya a khou bevela mutani wa ha Nefefe. Mafhungo a simuwa mutani musu Mashudu a tshi vhuya vhusiku, zwa sinyusa Vho-Nefefe ngeno mme awe Vho-Marita vha tshi tou funesa zwone.

U gonya ha nyito / U bveledza mafhungo.

U itela uri vhavhali vha vhe na dzangalelo la u vhala mafhungo vha tshi ya phanda muñwali u bveledza mafhungo nga u tahisa khudano dzi tshi ri livhisa kha mathakheni.

- Vho-Marita vha tutuwedza Mashudu uri a fune vhatukana. U funana na lufuno vha si vhone hu na tsho khakheaho. Lufuno a tshi pfala a sa tsha divhalekana vha vhudza Mashudu uri kha fune muñwe.
- Vho-Marita vha shumela Mashudu ene o di dzula zwawe a tshi khou phennda nala dzawe. Khwathisani mafhungo aya ha mu dini zwone, ngauri u vhona vha tshi khou lema Mashudu lwo kalulaho.
- U tenda ha Vho-Marita musi a tshi kungela Tshibio afha hayani ndi u lema nwana lwo kalulaho. Vho-Marita vha vha bikela na zwiliwa vhone vho di dzula zwavho vhe vhavhili. Vha ita na u bva uri Mashudu na Tshibio vha sale vhe vhavhili afha hayani. Tshibio vha mu rengela na zwiambaro.
- Vho-Marita vha ya tshikoloni vha swika vha sema Vho-Ludwevha nge vha kaidza Mashudu a songo ita mushumo wa tshikolo.
- Vho-Marita vha dovha hafhu vha tenda Mashudu a tshi funana na Tsaiwani wa garaba. Vha ita na u vhudza Mashudu uri a kunge Tsaiwani uri na vhone vha mu vhonevho. Maitele aya a tana u lema nwana lwo kalulaho vhukuma.
- Vho-Marita vha hana Mashudu a tshi tahela Tsaiwani nga murahu ha muloro. Muloro uyu ndi wa u vhona Mashudu a tshi khou thavhekanyiwa nga lufhanga nga musadzi wa Tsaiwani. Mashudu u a vha sema a fhedza a tahela Tsaiwani.
- Vho-Marita vha thoma u disola kha u lema Mashudu. Mafhungo aya a vha vhaisa u swika vha tshi guma philisi vha lovha.

Mathakheni

Afha kha itshi tshipida ni lavhelela u vhona mutambi dendele a tshi kunda kana a kundwa, mafhungo a a vhifhesa kana a nakesa.

- Mathakheni a bugu iyi a vhonele musa Mashudu a tshikhuwani. Tswanwani a tshi swika tshikhuwani u dzumba Mashudu ha khotsimunene wawe Vho-Managa. Sara u vhudza Heleni uri Tsanwani o vhuya na muwe musadzi, a dovha a mu tutuwedza uri a ye a mu shushedze nga lufhanga saizwi vhasidzana vha Venda vha tshi divhelwa u ofha nga maanda. Heleni u shushedza Mashudu nga lufhanga lune a shavhela badani a thulwa nga goloi a lovha.

U welela ha nyito/Nyito i waho.

Hafha ndi hune thaidzo khulwane ya dendele ya uduluwa nga zwituku i tshi ya kha thasululo. U ya nga vhanwe vhanwani, nyito i tou welela zwavhudi i tshi tsa i tshi ya kha u tandululea ha thaidzo. Kha vhanwe vhanwani i ri u bva kha mathakheni ya wela kha thasululo hu songo vhuya ha vha na u welela ha nyito nga zwituku. Vhanwani vhenevha vha mbo di disa u pendela ha zwothe zwo anetshelwaho nga u thasulula thaidzo dzothe nga khathihi.

- Diramani iyi i mbo di tou wa u bva mathakheni u ya kha thasululo. Mashudu u ri u pandamedzwa a mbo di shavhela badani a thulwa nga goloi a lovha. Diramani ri lavhelela u vhona mutambi a tshi thothela / liwa nga kutshilele kwe a diitela, zwine diramani iyi a ro ngo zwi vhona.

Magumo / Thasululo

Thasululo i bevelela nga murahu ha u welela ha nyito. Ndi henefha hune ra vhona thaidzo ya mutambi i tshi thasuluwa. Thaidzo i nga thasuluwa nga ndila i vhavhaho kana i takadzaho.

- Kha dirama iyi thaidzo ya Vho-Nefefe i thasuluwa nga ndila i vhavhaho, ngauri vha lovhelwa nga mufumakadzi na nwana nga tshifhinga tshithihi.
- Vho-Marita vha guma philisi vha lovha.
- Mashudu u shushedzwa nga lufhanga a shavhela badani a thulwa nga goloi a lovha.

- Vhudifhinduleli ha mbulungo ya avha vhavhili vhu sala vhu zwandani zwa Vho-Nefefe. Thaidzo ya Vho-Nefefe i fhela nga ndila i vhavhaho nahone i tungufhadzaho.

[Lingedzani u vhala iyi bugu yo randelwaho uri ni wane tsumbo dziñwe dzo dziaho kha tshiteñwa tshiñwe na tshiñwe]

3.5 SIANGANE NA FHETHUVHUPO NA U KONA U FANANYA NA MUBVUMBEDZWA KANA MUHUMBULO MUHULWANE:

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA.

Siangane:

Ndi kutshilele, kuambarele, kuitele, vhuvha, mvelele na nzulele ine vhupo honoho ha ðivhelwa zwone. Nga mañwe maipfi siangane ndi kutshilele / nyimele ine ya khou bvelela nga tshifhinga tshenetsho kana zwi tshi dzumbulula nyito / zwiitei. Nyimele idzi dzi a tutuwedzwa nga vhupo honoho. Kutshilele / kuhumbulele / mvelele / kuitele / nyimele zwi a vha na thuthuwedzo kha mutambi na muhumbulo muhulwane wa bugu. Inwe thalutshedzo i ri ndi nyimele ine vhupo honoho ha ðivhelwa zwone. Nga zwenezwo siangane i tshimbila na fhethuvhupo zwi tshi itelwa u vha na thuthuwedzo kha mubvumbedzwa na muhumbulo muhulwane wa bugu. Tsumbo: Kha bugu yashu ya 'U lema hu fhira u lotshelwa' muñwali u ri bveledzela siangane ya mutani wa ha Nefefe hune ha vha na mufumakadzi Vho-Marita vhane vha khou lema ñwana. Nga zwenezwo u lemala ha Mashudu hu tutuwedzwa nga siangane ya mutani wa hawe.

Fhethuvhupo :

Ndi fhethu hune mafhungo a khou bvelela hone, hu nga vha mahayani kana dzidoroboni. Fhethuvhupo hu tea u tshimbilelana na mafhungo ane a khou vhaliwa, ha dovha ha vha fhethu hune ha tendisea kha vhavhali. Kha ðirama iyi fhethuvhupo hune mafhungo a khou bvelela ho anda vhukuma. Kha vhutshilo zwiwo zwothe zwi bvelela huñwe fhethu. Fhethu hune mafhungo a bvelela hone, nzulele yaho, vhudipfi, vhumvumvu, dakalo,

lunako, mbipo na zwiwiwe zwi kwamaho vhabvumbedzwa na kutshilele kwavho. Fhethuvhupo hu a ri vhea hu re na vhabvumbedzwa na kutshilele kwavho nga mihumbulo. Arali fhethu ha hone hu tshi fhisa nga maanda vhaṭaleli / vhavhali vha fanela u pfa u nga vha khou pfa mufhiso kana vha khou bva mabiko kana vha khou pfa ḍora. Fhethuvhupo hu a ri bvisela khagala uri mafhungo a khou bvelela ngafhi. Hu dovha hafhu ha ri

dzumbululela mudzedze wa tshifhinga. Fhethuvhupo hu ita uri mafhungo a bugu iyi a tendisee. Vhavhali / Vhaṭaleli vha dalela hune mafhungo a khou bvelela hone vha songo vhuya vha bva hune vha vha hone. Fhethuvhupo hu na ṭhuthuwedzo kha

kutshilele kwa vhabvumbedzwa. Muṅwali arali a tshi ṭoda u ṭana vhuada ha

mubvumbedzwa u mbo ḍi ṭana vhulaloni hawe sa nguvho dze dza sokou litshiwa dzo sokou lakatedzea.

Muṅwali u bvisela khagala vhupo hovhu:

- **Muṭani wa ha Nefefe u ngei Maungani kha ḷa Beuster** hune ha vha na mirado i tevhelaho: Vho-Nefefe, Vho-Marita, Mashudu na Khwathisani. U lemiwa ha Mashudu nga Vho-Marita hu simuwa / thoma henefha.
- **Nḍilani** henefha Maungani kha ḷa Beuster, Mashudu na Lufuno vha a funana. Mashudu na Mulalo vha tshi khou fhelekedzana, Mulalo u bula ḷa uri o vhona Lufuno e na muṅwe musidzana. Nḍilani ya u bva kerekeni Mashudu u wana Tshibio a mu humbela uri a mu dalele hayani hawe, ha mbo vha u imba mutsho. Lufuno na Tshibio vha lwela Mashudu.
- **Tshkoloni** hu na mudededzi Vho-Ludwevha vhane vha kaidza Mashudu kha u sa ita mishumo ya tshikolo. Vho-Marita vha yela Vho-Ludwevha tshkoloni vha swika vha vha sema.

VHUNWE VHUPO ASUVHU, INWI DITODELENI ZWIWO / NYITO DZO BVELELAHO HONE.

- Gammbani
- Tshititshini tsha Makumbane
- Tshipanabulege
- Yunivesithi ya Venda
- Dexters
- Tshiawelo/Tshikhuwani.
- Meadowlands

[Lingedzani u vhala bugu iyi yo randelwaho uri ni do kona u nea dziinwe tsumbo dzi teaho zwitenwa izwi].

3.6 MUDI NA THOUNI

Mudi:

Ndi u nyanyuwa kana u vinyuwa hune ha sumbedza vhuḍipfi / vhupfiwa / vhupfa ha mutambi / mubvumbedzwa nga zwo bvelelaho kana nga zwe a pfa kha kuambele ku bvaho kha thounu ya muambi. Afha hu nga tanea u takala kana u pfa vhuḵungu ha mutambi.

Thouni / Khalo:

Ndi musi vhuvha ha ipfi li bulwaho / newaho / riwalwaho li tshi tokonya / nyanyula mutambi / muvhali / mutaleli a vho bvisela khagala vhuḍipfi. Nga manwe maipfi thouni i tokonya / vhangula mudi wa mutambi / mutaleli.

3.7 TSHANDUKO / MAGUMO A LISHANDI

Tshanduko ya lishandi ndi musi vhaṭaleli / vhavhali / vhavhoni vha tshi vha vho lavhelela uri hu khou ya u bvelela mini, lini nahone ngafhi, honeha tshila tshiwo tshe tsha vha tsho lavhelelwa tshi si tsha bvelela hu tshi vho bvelela zwe vhaṭaleli / vhavhoni vha vha vha songo lavhelela.

Magumo a lishandi ndi fhaḷa hune tshiwo tshe ra vha ro lavhelela uri tshi ḍo bvelela magumoni a ḍirama tshi si tsha bvelela, hu tshi vho bvelela tshi fhambanaho na tshe tsha vha tsho lavhelelwa. Tsumbo: Ḍiramani yashu ya 'U lema hu fhira u lotshelwa' Mashudu o vha lavhelela uri u khou ya u ḍiphina ngei tshikhuwani musi a tshi ṭahela Tsaniwani, fhedzi u vho ṭangana na u pandamedzwa nga lufhanga a shavhela badani a thulwa nga goloi a lovha.

[Lingedzani u vhala bugu iyi yo randelwaho uri ni ḍo kona u nea dziṅwe tsumbo dzi teaho tshiteṅwa itshi].

3.8 NDANGO YA TSHITEIDZHI

Afha ndi fhaḷa hune muṅwali wa bugu ya ḍirama a niwala maipfi ngomu zwitangini nahone e kha leḍere tsendama a tshi itela u pfukisela mulaedza u ya kha vhatambi uri vha bveledze nyito dzo teaho musi vha tshi khou tamba ḍirama yawe tshiteidzhini. Muṅwali a nga ṭoda hu tshi shumiswa luambo lwa muvhili, kutshimbilele na dziṅwe nyito dzo yaho nga u fhambana. Sa (*U sea khole*) Muṅwali u shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila heyi a tshi itela u bveledza u hoyo / tshiseo tshi si tsha vhukuma. Afha kha tsumbo iyi muṅwali u vha a tshi khou itela uri mutambi a dzumbe zwi re ngomu hawe nga u bvisa tshiseo tshi si tsha vhukuma. Izwi zwi ri ṭanela u takala hu si ha vhukuma kha uyo ane a khou ambiwa nae.

[Lingedzani u vhala bugu iyi yo randelwaho uri ni ḍo kona u nea dziṅwe tsumbo dzi teaho tshiteṅwa itshi].

3.9 AIRONI YA DIRAMA

Afha ndi hune vhavhali / vhatsheshelesi / vhataleli / vha vha vho no vha na ndivho ya zwine zwa khou ya u itea kha mutambi, hu na uri ene a sa divhi zwine zwa khou ya u bvelela khae. Mushumo muhulwane wa aironi ya dirama ndi u vhangula dzangalelo la vhataleli / vhavhoni / vhavhali na u disa zwi mangadzaho kha vhavhali kana vhanwe vhabvumbedzwa. Kanzhi vhataleli vha a pfela vhutungu mutambi uyu.

Huñwe he muñwali a bveledza hone aironi ya dirama ndi hu tevhelaho:

- Lufuno u vha a sa zwi humbuli uri u khou ya u taliwa nga mufunwa wawe Mashudu ngeno rine vhataleli ri tshi zwi divha u khou ya u taliwa ngauri hu vho funwa Tshibio.
- Vho-Ludwevha a vha zwi divhi uri vha khou ya u seiwa nga Vho-Marita ngeno vhataleli vha tshi zwi divhi.
- Mashudu ha zwi divhi uri u khou tou shushedzwa nga lufhanga, ngeno vhataleli vha zwi tshi divha uri u khou tou shushedzwa nga lufhanga.

[Lingedzani u vhala bugu iyi yo randelwaho uri ni do kona u ñea dziñwe tsumbo dzi teaho tshiteriwa itshi].

3.10 VHUṬUMANI VHUKATI HA MUFHINDULANO / MONOLOGO / U AMBA U WOTHE NA NYITO.

Mufhindulano:

Ndi nyambedzano vhukati ha vhatambi. Afha ri ñewa dzina la mutambi na mufhungo ane a khou amba one. Ri dovha hafhu ra ñewa na dzina la uyo ane a khou davhidzana nae na mafhungo ane a khou amba one. Mufhindulano uyu u nga ri bveledzela mafhungo kana khudano i re hone vhukati ha vhatambi. Mufhindulano a u tei u lapfesa u itela uri u kone u pfesesea. Nga inwe ndila mutambi a songo amba tshifhinga tshilapfu-lapfu uyu muñwe o sokou fhumula. Mufhindulano u tea u elana na mutambi. Hu tea u vha na u amba nga u sielisana. Nga manwe maipfi vhatambi vha songo amba mazha. Nyambedzano i dovha hafhu ya ri disela muhumbulo muhulwane wa dirama. Mufhindulano u tea u totomodza puloto ya bugu. Mufhindulano u dovha hafhu wa ri ñanela mudi na thounu vhukati ha vhatambi.

Monologo / u amba u wothe:

Ndi musi mutambi a tshi khou amba ethe hu si na ane a khou dāvhidzana nae. Afha ndi fhaa ha musi mutambi hu na zwi mu dinaho / takadzaho. Mutambi u tana u dinalea / takala hawe nga u amba nga ha nyimele ine a khou tangana nayo vhutshiloni hawe. Tshipida itshi tshi ri dzumbululela mudi na thounu zwa muambi. Mutambi a nga tana u disola kha tsheo ye a dzhia yone yo khakheaho kana a vha a tshi khou tana dakalo line lo dalesa lune a sa kone u kondelela u sa li bvisela khagala. Izwi zwi ita uri mutambi a mbo di dimangala a tshi vho bula maipfi a zwi re mbiluni yawe. Kanzhi u amba u wothe hu itea mafheleloni a bono. **Tsumbo:** kha Luṭa II Bono la 2 hu na hune Tshibio a khou amba e ethe musi a tshi khou tana dakalo line a vha naḷo musi o wana thambo i bvaho kha Mashudu ine ya sumbedza u nga Mashudu u a mu funa. Huṅwe u amba u wothe hu vhoneka kha Luṭa Iwa II Bono la 4 na la 5, Luṭa Iwa IV Bono la 1 na la 4 na Luṭa Iwa V Bono la 2.

Nyito:

Ndi zwiitei zwine muṅwali a ri vhudza nga u shumisa vhatambi. Vhatambi vha do kona-ha u bveledza zwiwo / zwiitei zwi thusedzaho u totomodza mudzedze wa mafhungo une a khou tshimbila khawo. Zwine vhatambi vha ita zwi mbo tou thusedza vhukuma u fhata puloto na muhumbulo muhulwane wa bugu.

3.11 MUDZEDZE WA TSHIFHINGA

Afha kha mudzedze wa tshifhinga ndi hune ra dzumbululelwa uri mafhungo / tshiwo itshi tshi nga vha tsho itea lini. Muṅwali a nga ri dzumbulela nga u ri bveledzela zwiwo, kuambarele, zwiito, tshikolo, mvelele, zwiimiswa, kuambele, vhurereli na zwiṅwe zwinzhi zwi tanaho tshifhinga.

3.12 U ANETSHELA ZWA PHANDA.

Afha ndi musî ho vha na nyito i bvelelaho zwenezwi mafhungo a tshi khou bvela phanda i ri sevhalo zwine zwa do bvelela phanda. Kanzhi zwiwo / nyito iyi i bvelela kha mathomo / u bvedza mafhungo / nyito i takuwaho ra vho ya ra tangana na masiandaitwa ayo kha mathakeni / magumo. Nga maiwe maipfi zwine mutambi a ita / tshila zwone mathomoni na kha u bvedza mafhungo zwi ri nea lusevhedzi lwa zwine a do tangana nazwo phanda vhutshiloni hawe. Tsumbo:

- Mafhungoni a dirama iyi kutshilele kwa Mashudu kwa u funesa vhatukana na u sa pfa ndayo zwi na vhushaka na u pandamedzwa hawe nga Heleni musadzi wa Tsaiwani nga lufhanga a vho shavha a thulwa nga goloi a lovha ngei mathakheni / magumoni.
- Khwathisani u kaidza Mushudu kha u sa toda u ita mishumo ya hayani sa u bika na u aina, a mu vhudza uri vuhadzi u do shumelwa nga nnyi ngauri o dowela u shumelwa nga mme, izwi zwi ita uri Mashudu a tuwe a si na mbuvha ya u la na munna wawe Tsaiwani ngauri a vha a sa koni u bika.
- Mme awe Vho-Mariya vhe vha vha tshi mu bikela vha vho hana u mu bikela nga nthani ha muloro wa musî vha tshi lora ene Mashudu a tshi khou thavhiwa nga lufhanga, vha pfa vha si tsha funa a tshi tuwa, muloro ula wa mbo di bvelela musî Mashudu a tshi shushedzwa nga lufhanga nga Heleni.

[Lingedzani u vhala bugu iyi yo randelwaho uri ni do kona u nea dziwe tsumbo dzi teaho tshiteriwa itshi].

3.13 U ANETSHELA ZWA MURAHU / KHUMBUDZA MURAHU

Afha ndi fhaḷa hune mafhungo a khou bvelelaho ngei phanda a tshi vho ri humbudza zwo bvelelaho ngei murahu kha mathomo kana kha u bveledza mafhungo. Zwine mutambi a khou ṭangana nazwo ngei kha mathakheni kana magumoni zwi ri humbudza zwiḷa zwe a ita / tshilisa zwone ngei murahu mafhungo a tshi kha ḍi elela. Tsumbo:

- Diramani iyi khombo ye Mashudu a ṭangana nayo magumoni a ḍirama iyi i ri humbudza uri hula u lema he Vho-Marita vha ita ngei mathomoni na kha u bveledza mafhungo, zwi ri ṭanela u anetshela zwa murahu.
- Mashudu u ṭahela Tsaniwani a si na mbuvha ngauri Vho-Marita vha tshi hana u mu bikela, izwi zwi ri humbudza murahu zwa musi Khwathisani a tshi amba uri u ḍo guda lini u shuma mishumo ya hayani.
- Mashudu a tshi swika tshikhuwani u ṭangana na Heleni musadzi wa Tsaniwani a tshi mu pandamedza nga lufhanga a shavhela badani he a thulwa nga moḍoro a lovha, zwi ri humbudza musi Vho-Marita vha tshi lora Mashudu a tshi khou ṭhavhiwa nga lufhanga, vha vhudza Mashudu uri a songo tsha ṭuwa na Tsaniwani, ene a si vha pfe.

[Lingedzani u vhala bugu iyi yo randelwaho uri ni ḍo kona u nea dziṅwe tsumbo dzi teaho tshiteṅwa itshi].

NDIMA YA 4

4.1 TSUMBO DZA MBUDZISO NDAPFU

Fhindulani mbudziso ndapfu i tevhelaho.

1. Bugu ya ḍirama yo ṅwalwaho zwavhuḍi ndi ine ya vha na muhumbulo muhulwane une muṅwali a tama u u swikisa vhathuni.

Nga ḷikumedzwa ḷi, sengulusani uri muṅwali o kona u gumafhi u shumisa muṭa wa ha ṅefefe u bvedzwa muhumbulo muhulwane wa ḍirama iyi.

Vhulapfu ha maanea aṅu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

4.2 TSUMBO YA PHINDULO YA MBUDZISO NDAPFU

Marangaphanda

Thero / Muhumbulo muhulwane ndi mafhungo ane muṅwali a khou ṅwala nga hao. Kha ḍirama iyi thero / muhumbulo muhulwane ndi vhundeṅwa. Muṅwali u ri bvedzela Mashudu e ṅwana o lemiwaho nga mme awe. U lemala ha Mashudu hu bvedzwa mafhanza kha vhone mme na ene ṅwana, vhunga vhoṭhe zwo vha vhangela lufu. Ḍiramani iyi muṅwali u shumisa zwiwo zwo fhambanaho a tshi itela u ṭana vhundeṅwa ha Mashudu he ha fhedza ho vha na masiandaitwa a si avhuḍi.

Mbuno

Musi Mashudu a tshi vhuya vhusiku khotsi awe vha tshi lingedza u mu kaidza, mme awe, Vho-Mariṭa vha a mu imelela vha ri a litshiwe a tambe na vhaiwe. Musi Vho-ṅefefe vha tshi lingedza u kaidza Mashudu nga u tou mu rwa musu vho pfa nga Khwaṭhisani uri u vho ita zwa vhatukana, Vho-Mariṭa vha a vha sema vha ita na u vha vhudza uri vha vhenga Mashudu vha funa Khwaṭhisani. Vho-ṅefefe vha luṭana na

mufumakadzi wavho Vho-Marita musu vha tshi lingedza u vha kaidzela u lema havho niwana Mashudu.

- Vho-Marita vha sasaladza Khwathisani musu a tshi lingedza u vha eletshedza uri vha songo lema Mashudu nga u mu itela mishumo ya hayani hu si na zwine a khou ita.
- Vho-Marita vha bikela Mashudu na u mu itela tie ene o dzula a tshi khou pennda nala. Musu Khwathisani a tshi lingedza u mu kaidza mme awe vha a mu imelela.
- Vho-Marita vha tutuwedza Mashudu uri a fune vhatannga vhanzhivhanzhi sa Lufuno, Tshibio na Tsaniwani.
- Vho-Marita vha lema Mashudu nga u mu tendela a tshi dzhenisa vhatukana mudini vha ita na u vha bikela zwiliwa na u vha rengela zwiambaro.
- Vho-Marita vha sema Vho-Ludwevha mudededzi wa Mashudu nge vha mu rwa a songo ita mushumo wa tshikolo. Vho-Nefefe vha tshi lingedza u kaidza Mashudu nga niwambo wa u sa ita mushumo wa tshikolo, Vho-Marita vha tutuwedza Mashudu uri a tou diwanela mutannga wa garaba a shavhele nae tshikhuwani.
- Mashudu u tangana na Tsaniwani wa garaba we a mu fhulufhedzisa uri u do mu mala. Vho-Marita vha tutuwedza Mashudu uri a mu tafele nga u tavhanya a shavhele tshikhuwani.
- Vho-Marita vha seiwa nga Mashudu musu vha tshi lingedza u mu thivhela uri a songo tsha tuwa na Tsaniwani tshikhuwani nge vha vha na muloro wa musu a tshi khou vhulawa nga u tou thavhekanyiwa. Mashudu u vutshela mme awe a ri ndi vhone vho mu lemaho, o vha a tshi do vha o ita zwa tshikolo. Ene u fhedza o tshela Tsaniwani naho mme awe vha songo tenda.
- Vho-Marita vha fhedza nga u guma philisi vha lovha ngeno Mashudu a tshi thulwa nga golo musu a tshi khou gidimedzwa nga mufumakadzi wa Tsaniwani a fhedza a lovha.

Magumo

Muniwani wa dirama iyi o kona u shumisa muta wa ha Nefefe u bveledza muhumbulo muhulwane wa u lemala ha Mashudu. U lunzhedzana ha zwiitei izwi zwi ita uri mutodo muhulwane wa nganea iyi u bevele khagala nahone u tendisee. Nangoho u lema hu fhira u lotshelwa.

INWE MBUDZISO NDAPFU ASIYI:

Fhindulani mbudziso ndapfu i tevhelaho

2. Bugu ya dirama yo riwalwaho tshidele i takadza nga u vha na khudano vhukati ha vhatambi / vhabvumbedzwa u itela u totomodza mafhungo a bugu.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye muñwali a ola ngayo Mashudu u disa / bveledza khudano vhukati hawe na vhaanewa vhahulwane buguni iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

TSUMBO YA PHINDULO YA MBUDZISO NDAPFU

Marangaphanda

Khudano ndi u fhambana ha mihumbulo / u sa andana vhukati ha vhatambi / vhabvumbedzwa kana kha mutambi / mubvumbedzwa ene mune. Khudano i na khethekanyo mbili - ya nda na ya ngomu. Khudano buguni iyi yo disendeka kha kutshilele ku sa tangedzeiho na u lenwa ha Mashudu mutani wa Vho-Nefefe.

Mbuno

- Khudano i vha hone musa Mashudu a tshi vhuya hayani lo no kovhela. Izwi zwi sinyusa khotsi awe Vho-Nefefe lune vha ita na u mu rwa.
- Mashudu u kudana na khaladzi awe Khwathisani nga riwambo wa vhubva ha u itelwa mishumo ya hayani nga mme ene o dzula. U itelwa tie, u bikelwa vhuswa, u kuvhelwa nga mme awe, zwenezwi zwi dzulela u sinyusa Khwathisani zwa ita na uri hu dzule hu na khudano vhukati ha avha vhavhili.
- Vho-Marita vha fhambana na Khwathisani musa a tshi lingedza u vha eletshedza uri vha songo lema Mashudu nga u mu itela mishumo ya hayani hu si na zwine a khou

ita.

- Vho-Nefefe vha kuḁana na mufumakadzi wavho Vho-Mariṭa musi vha tshi lingedza u vha kaidzela u lema havho n̄wana Mashudu.
- Mashudu u kuḁana na khotsi awe musi vha tshi mu kaidza na u mu rwela u anḁana hawe na Lufuno.
- Hu vha na khudano ine ya bvelela vhukati ha Lufuno na Mashudu. Mashudu o sinyuwa ngauri Lufuno a sumbedza u mangadzwa ngauri mme a Mashudu vha vho ḁivha nga ha u funana havho zwine a vha a tshi sumbedza u sa zwi takalela.
- U funana ha Mashudu na Tshibio zwi mu fhambanya na Lufuno.
- U sa n̄wala tshuṅwahaya ha Mashudu zwi mu fhambanya na u mu rwise nga Vho-Ludwevha, mudededzi wawe.
- Mafhungo a u kaidza na u rwa Mashudu nge a si n̄wale tshuṅwahaya a luṭanya Vho-Mariṭa na ṭhohoyatshikolo Vho-Laṭani na mudededzi Vho-Ludwevha lune vha tou ita na u semana.
- Vho-Nefefe vha luṭana na u rwa Mashudu nge vha pfa nga ṭhohoyatshikolo tshine a dzhena khatsho uri ha khou n̄wala mishumo ya tshikolo.
- U funa Lufuno na Tshibio nga tshifhinga tshithihi nga Mashudu, zwi lwisa avha vhaṭhannga vhavhili ha kundwa Lufuno.
- U anḁana na u ḁisa Tsaiṅwani mudini wa Vho-Nefefe zwi vhangwa khudano dzi sa takuwi. Khwaṭhisani u fhedza a tshi rwa Mashudu na mme awe, Vho-Nefefe na vhone vha fhedza nga u rwa Vho-Mariṭa vha tshi ri ndi vhone vhane vha khou tuṭuwedza n̄wana uri a pfane na vhaṭhannga vhanzhi-vhanzhi.
- Izwi zwi dovha hafhu zwa ita uri Vho-Nefefe vha si tsha amba na u la zwiliwa zwi bikwaho nga Vho-Mariṭa.
- Mashudu u semana na mme awe musi vha tshi sumbedza u sa pfesesa uri a ye tshikhuwani zwi tshi vhangwa nga muloro we vha vha nawo.
- Heḁeni u fhambana na Mashudu nge a zwi wana uri u khou mu dzhiela munna. Heḁeni a shushedza Mashudu nga lufhanga lwe a vho fhedza o dzhena badani nga u gidima a thulwa nga modoro a lovha.

Khudano ya ngomu

Khudano iyi a i vhonele nga matu. Ni do wana mutambi a tshi vha na mihumbulo i hanedzanaho kha ene mune e ethe. U vha a si tsha divha tshine a nga ita tshone.

Tsumbo dzi wanalaho kha iyi dirama ndi dzi tevhelaho:

- Hu vha na khudano ya nga ngomu musi Vho-Marita vha tshi vho disola kha zwe vha ita zwa u lema iwana wavho Mashudu nga u mu tendela a tshi tahela Tsaiwani. Musi vha tshi humbula muloro wa musi Mashudu a tshi khou thavhekanywa nga lufhanga na u senwa nga ene Mashudu musi a tshi khou tahela Tsaiwani vha wana zwo vha kela matari. Mihumbulo i ri u lwedzana vha fhedza nga u guma philisi vha lovha.

Magumo / Phendelo

Munwali wa dirama iyi o kona u bvisela khagala khudano lune zwa kona u totomodza puloto ya iyi dirama zwavhudi. Khudano i vhangwa nga kutshilele ku sa tangedzeiho kwa Mashudu na u lemiwa have nga mme awe Vho-Marita.

[Hu tshi tolwa mbudziso iyi hu shumiswa rubriki i re mafhedziseloni a gaidi iyi. Inwi ni humbelwa u i sedza uri i ni thuse u divha maga ane a do tevhelwa musi hu tshi lulamiswa mbudziso ndapfu.]

4.2 TSUMBO DZA MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipiḁa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḁo kona u fhindula mbudziso dzo ḁisendekaho khatsho.

VHO-MARIT̃A:	Afho ngoho ni ḁo vha no tou kona niwananga. Ho vhuya hafhu na zwikolo zwi tshi khou vala! Ndi amba ngauri tsha vala khotsi aṅu vha anzela u vha vha siho, ri nga ḁi kunga muiwe mutukana ane na mu funa a ḁa hafhano hayani. U ḁo vha a tshi tou bva ngafhi?	
MASHUDU:	Afho ngoho ri ḁo vha ro kona mmawe. (<i>Mutsindo, hu dzhena</i>	5
KHWATHISANI:	(<i>U dzungudza thoho a mbo di sea.</i>) Vhathu vha ḁo tou tambula ro lavhelesa. Zwino hu khou ambiwani-ha zwine riṅe vhaiwe ri tshi dzhena ha fhumulwa? Nazwino-ha, areḁi ... Ri ḁo vhona ro lala u vuwa ri tshi shavha u lenga. Zwino vhone mmawe vha khou bikela ene	10
MASHUDU:	Hai, vha khou bikela inwi ni noṅhe. A thi ri ndi inwi ni re na mulomo ni noṅhe fhano muḁini?	
KHWATHISANI:	Naa ni tou vha muthu-ḁe a sa vhuyi a shona o sokou tenyama kha tshidulo ngeno mme aṅu vha tshi khou bika. Naa vha ḁo vhuya vha awela lini? Na muloi o ni lowaho o tou ni nyelisa. O ri u ni lowa a sia o ... (<i>U a sea.</i>)	15
MASHUDU:	(<i>U a sea-vho.</i>) Ni ḁo tou tambula-ha. Arali hu u mmbikela vha kha ḁi ḁo mmbikela mme anga. Hone inwi ni vhilahela nga mini ngauri a si inwi a no bika?	20
KHWATHISANI:	Ndo fanela u vhilahela ngauri inwi ni khaladzi anga nahone muthihi fhedzi. U bvafha haṅu hu songo fhambanaho na ha nowa hu vho mpha muhumbulo wa uri ni nga si kone u dzula vhuhadzi; zwenezwo ni vho ḁo vha muhwalo wanga musi vhabebi vhashu vha sa tsha kona.	
VHO-MARIT̃A:	A sa ḁo mala ndi inwi. Nṅe wanga niwana u ḁo malwa nahone nga shira. Iwe u vhona u na lambo lau wa vho li kuputshedza muiwe? Vhaiwe vhatukana hafhu ri tshi khou ḁi vha vhona-vho. Izwi zwau zwi tou vha thungo vhukuma na zwa vhaiwe. (<i>Vha a sea.</i>)	25

KHWATHISANI: Nne kha vha nnditshe ndo rali. Arali ndi songo takala-vho ndi zwone; 30
 ndi khombo yanga. Ndi tshi tou sedza ndi vhona ndi na mashudu nga
 maanda ngauri ndi a divha zwine nda todou vha zwone. Ngazwo ndi
 tshi fanela u dzhena tshikolo nda swika hune nda todou swika hone.
 Henefho ndi a hu divha, ngazwo ndi tshi do swika. *(Hu dzhena Vho-
 Nefefe.)*

VHO-NEFEFE Nandi iwe Khwathisani! Ndi bonyongo la mini afho khishini? Naa 35
 kani-ha na iwe u a bika? Arali u sa biki u toda mini khishini?

[Luta 11, Bono 1]

- 13.1 Mafhungo e na vhala a tana tshipida tshifhio tsha puloto. Khwathisedzani 30
 phindulo yanu? (2)
- 13.2 Mufhindulano u re vhukati ha vhatambi afho mafhungoni u bvukulula hani 35
 mudzedze wa tshifhinga? (2)
- 13.3 Ndi tshini tsho vhangaho khudano vhukati ha Mashudu na Khwathisani
 mafhungoni ayo? (2)
- 13.4 Mvumbo ya Vho-Marita i vha na thuthuwedzo-de kha kualutshela kwa Mashudu
 mafhungoni a dirama iyi? (2)
- 13.5 U ya nga mafhungo e na vhala afho ntha, Khwathisani u fhambana hani na
 Mashudu? (2)
- 13.6 Siangane na kutshilele kwa Mashudu zwi thusedza hani magumo a lishandi
 mafhungoni a diramani iyi? (2)
- 13.7 Kuambebe na maitele a Vho-Nefefe diramani iyi zwi bvukulula hani vhudipfi
 havho? (2)

- 13.8 Ndi ufho muhumbulo muhulwane une muiwali a tama u u bvedza nga ḍirama iyi? (2)
- 13.9 Sedzani mutaladzi wa 8: '(U dzungudza thoho a mbo ḍi sea.)' Talutshedzani uri ndi ngani muanetsheli o shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ḍila heyi. (2)
- 13.10 Ndi afho masiandaitwa ane a vhangea nga ḥhani ha kutshilele kwa Vho-Mariḥa mafhungoni a ḍiramani iyi? Bulani ZWIVHILI. (2)
- 13.11 U ya nga kuvhonele kwaḥu, ni vhona kutshilele kwa Vho-Mariḥa afha muḥani wa ha Ḥefefe ku tshi ḥanganedzea naa? Tikedzani phindulo yaḥu nga mbuno mbili. (2)
- 13.12 Khwathisedzani nga mbuno THARU uri no vha ni tshi nga ita mini arali no ḍiwana ni kha nyimele i fanaho na ine Vho-Ḥefefe vha ḥangana nayo mafhungoni a ḍirama iyi. (3)

[25]

PHINDULO DZA MBUDZISO PFHUFHI DZI RE AFHO ḤHA

Nomboro	Phindulo	Maraga		
13.1	U bvedza mafhungo / Nyito i takuwaho. Ngauri ndi hone hune ra vhona thaidzo ya u lemiwa ha Mashudu nga Vho-Mariḥa i tshi khou aluwa.	(2)		
13.2	Mufhindulano uyu u bvukulula mudzedze wa tshifhinga tsha zwino hune ra vhona Vho-Mariḥa na Mashudu vha tshi amba nga ha vhatukana ngeno uyu wa ḥwana o dzula kha tshidulo.	(2)		
13.3	Tshi vhangaho khudano ndi u lemiwa ha Mashudu nga Vho-Mariḥa musi vha tshi mu bikela ene o dzula zwawe a tshi khou pennda ḥala.	(2)		
13.4	Mvumbo ya Vho-Mariḥa ya u lema ḥwana i na ḥthuthuwedzo ya u ri Mashudu a aluwe e ḥeniwa.	(2)		
13.5	<table border="1" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 50%;">Khwathisani</td> <td style="width: 50%;">Mashudu</td> </tr> </table>	Khwathisani	Mashudu	
Khwathisani	Mashudu			

	Muthu a imaho na ngoho. Nwana wa mutukana	Muthu a sa imi na ngoho. Nwana wa musidzana.	(2)
1.6	Siangane na kutshilele kwa Mashudu kwa vhundenwa ku tutuwedza magumo a lishandi, hune Mashudu a vha o lavhelela u diphina, a tshi fhedza a lovha nge a thula nga goloi a tshi khou shavha Heleni musadzi wa Tsaiwani.		(2)
13.7	Kuambele kwa Vho-Nefefe ku bvukulula uri vha khou pfiswa vhutungu nga zwine zwa khou bvelela mutani wavho.		(2)
13.8	Muhumbulo muhulwane ndi wa vhundenwa ha Mashudu.		(2)
13.9	Munwali u shumisa ndango ya tshitedzhi nga ndila heyi a tshi toda u dzambulula uri Khwathisani ha imi na zwine a khou zwi vhona vhukati ha Vho-Marita na Mashudu ngauri zwi a mu vhaisa musi vha tshi khou mu lema nga ndila heyi.		(2)
13.10	<ul style="list-style-type: none"> • Hu vha na dzimpfu mutani wa Vho-Nefefe. • Mashudu u xeledwa nga vhumatshelo. • Vho-Nefefe vha lovhelwa nga nwana na mufumakadzi. [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]		(2)
13.11	Hai / A ku tangedzei. Vho-Marita vha tea u alusa Mashudu nga ndila yone ine ya mu fhatu u vha na vhudifhinduleli hone-hone, u fhirisa u tou mu lema.		(2)
13.12	<ul style="list-style-type: none"> • Ndo vha ndi tshi do dzula fhasi na mufumakadzi wanga nda mu eletshedza ndila yo teaho ya u alusa vhana. • Ndo vha ndi tshi do humbela mushumelavhapo uri a de a nee Mashudu ngeletshedzo dzo teaho dza vhutshilo. • Ndo vha ndi tshi do humbela thikhedzo / thuso kha vhahulwane vha lushaka. • Ndo vha ndi tshi do vhulunga mufumakadzi wanga na nwana, nda tangedza nyimele iyi nda bvela phanda na vhutshilo ndo takala. [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]		(3) [25]

4.4 KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA / MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: DIRAMA [MARAGA: 25]

Khriteria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati / ho linganelaho / vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo / u khwathisedza nga vhuṭanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa	- Phindulo ya mathakhetakheni / nthesa: 14–15 Phindulo ya mathakheni / ntha: 12–13 - Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidombedzwa zwi khagala - Mbuno dziṅwe dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho - Hu na vhuṭanzi ha u pfesesa lushaka lwa liṅwalwa na tshibveledzwa	- U pfesesa thoho lwo linganelaho / hu songo godombelaho; a si zwothe zwiṭalusi zwo dodombedzwaho - Hu na dziṅwe mbuno dzi tikedzaho thoho - Maṅwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhuṭanzi a vhu tendisei tshifhinga tshothe - U pfesesa liṅwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	- U pfesesa thoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiṅwe zwiṭalusi zwo senguluswaho nga vhuḍalo - Mbuno thukhu dzi tikedza thoho - Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi matukutuku - U pfesesa hutuku ha liṅwalwa na tshibveledzwa	- U pfesesa huṭukutuku ha thoho - Ndingedzo yo rembedaho / i songo khwathaho ya u fhindula mbudziso - Makumedzwa ha tendisei na kathihi - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa kana tshibveledzwa
MARAGA 15					

TSHIVHUMBEO NA	8-10	6-7	4-5	2-3	0-1
LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfa ^z zaho na ku ⁿ ekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu MARAGA 10	- Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tsho ^t he - Marangaphan ^d a na magumo ndi zwa n ^t hesa - Makumedzwa o vhekanywa zwavhu ^d i nahone a bveledzwa zwi khagala - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a ^t okonya, nahone zwo lulama	- Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfa ^z zaho - Marangaphan ^d a na magumo na dzi ⁿ we phara zwo dzudzanywa nga n ^d ila yo faranaho - U tevhekana hu pfa ^z zaho ha makumedzwa - Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama	- Hu na vhu ⁿ iwe vhu ^t anzi ha tshivhumbeo - U pfa ^z za na ndunzhendunzhe zwi ^d i vha hone, fhedzi zwo faredza vhukhakhi - Hu na vhukhakhi vhu vhone ^l aho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea - Phara hunzhi dzo lulama	- Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga n ^d ila yo khakheaho - Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga n ^d ila i pfa ^z zaho - Vhukhakhi ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea. - Phara dzo khakhea	- U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya ^l ikumudzwa - Vhukhakhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea
MARAGANYANGARE DZI	20-25	15-19	10-14	5-9	0-4

The Mind the Gap study guide series

This publication is not for sale.

© Copyright Department of Basic Education
www.education.gov.za

Call Centre 0800 202 993

Tshivenda -Luambo Lwa Hayani-Gireidi 12 U Lema Hu Fhira U Lotshelwa- **ISBN 978-1-4315-3400-5**

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA